

Wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het juridisch ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder anders dan door adoptie

Voorstel van Wet

Wij Beatrix, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. enz.

Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten:

Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenselijk is dat het juridisch ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder zonder rechterlijke tussenkomst kan ontstaan;

Zo is het, dat Wij, de afdeling Advisering van de Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

ARTIKEL I

Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek wordt als volgt gewijzigd:

A

In artikel 3, eerste lid, wordt 'een gerechtelijke vaststelling van het vaderschap' vervangen door: een gerechtelijke vaststelling van het ouderschap.

B

Artikel 5 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het zesde lid wordt na 'overleden echtgenoot ontkent' ingevoegd 'of op grond van artikel 198, tweede lid, het moederschap van de overleden echtgenote ontkent' en wordt 'van de vader' vervangen door: van de echtgenoot.

2. Na het twaalfde lid wordt een nieuw lid toegevoegd, luidende:

13. In het tweede, vijfde en zesde lid wordt onder 'moeder' verstaan de vrouw uit wie het kind is geboren. In deze leden wordt met 'de vader' van het kind en zijn 'vaderschap' gelijkgesteld de moeder die niet de vrouw is uit wie het kind is geboren onderscheidenlijk haar moederschap.

C

In artikel 7, vierde lid, wordt 'een gerechtelijke vaststelling van het vaderschap' vervangen door: een gerechtelijke vaststelling van het ouderschap.

D

Artikel 19e wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'van het kind' vervangen door: uit wie het kind is geboren.

2. In het tweede lid wordt na 'de vader' ingevoegd: of de moeder uit wie het kind niet is geboren.

3. In het derde lid wordt 'de vader' vervangen door: de persoon genoemd in het tweede lid.

E

Artikel 20, eerste lid, wordt als volgt gewijzigd:

1. Na 'ontkenning van het vaderschap' wordt ingevoegd: of moederschap.

2. In onderdeel a wordt 'een gerechtelijke vaststelling van het vaderschap' vervangen door: een gerechtelijke vaststelling van het ouderschap.

F

In artikel 23b, tweede lid, wordt na 'ontkenning van het vaderschap' ingevoegd: of moederschap.

G

Artikel 198 komt te luiden:

Artikel 198

1. Moeder van een kind is de vrouw:
  - a. uit wie het kind is geboren;
  - b. die op het tijdstip van de geboorte van het kind is gehuwd met de vrouw uit wie het kind is geboren, indien dit kind is verwekt door kunstmatige donorbevruchting als bedoeld in artikel 1, onder c, sub 1, van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting en een door de stichting, bedoeld in die wet, ter bevestiging hiervan afgegeven verklaring is overgelegd, waaruit blijkt dat de identiteit van de donor aan de vrouw bij wie de kunstmatige donorbevruchting heeft plaatsgevonden onbekend is. De verklaring dient bij de aangifte van de geboorte te worden overgelegd aan de ambtenaar van de burgerlijke stand en werkt terug tot aan de geboorte van het kind. Indien het huwelijk na de kunstmatige donorbevruchting en voor de geboorte van het kind is ontbonden door de dood van de echtgenote van de vrouw uit wie het kind is geboren, is de echtgenote eveneens moeder van het kind als de voornoemde verklaring wordt overgelegd bij de aangifte van de geboorte van het kind, zelfs indien de vrouw uit wie het kind is geboren was hertrouwd;
  - c. die het kind heeft erkend;
  - d. wier ouderschap gerechtelijk is vastgesteld; of
  - e. die het kind heeft geadopteerd.
2. De vrouw uit wie het kind is geboren kan, indien zij op het tijdstip van de kunstmatige donorbevruchting was gescheiden van tafel en bed of zij en haar echtgenote sedert dat tijdstip gescheiden hebben geleefd, binnen een jaar na de geboorte van het kind ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand verklaren dat haar overleden echtgenote niet de moeder is van het kind, bedoeld in het eerste lid, onder b, van welke verklaring een akte wordt opgemaakt; was de vrouw uit wie het kind is geboren op het tijdstip van de geboorte hertrouwd dan is in dat geval de huidige echtgenoot de ouder van het kind.

H

In artikel 199, onder b, wordt na 'de huidige echtgenoot de vader' ingevoegd: of, in het geval, genoemd in artikel 198, eerste lid, onder b, de huidige echtgenote de moeder.

I

Na titel 11, afdeling 2, wordt een afdeling ingevoegd, luidende:

2a AFDELING Ontkenning van het door huwelijk ontstane moederschap

Artikel 202a

1. Het in artikel 198, eerste lid, onder b, bedoelde moederschap kan, op de grond dat de moeder niet de vrouw is uit wie het kind is geboren, worden ontkend:
  - a. door de moeder, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder a;
  - b. door de moeder, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder b;
  - c. door het kind zelf.
2. De moeder, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder a of onder b, kan het in artikel 198, eerste lid, onder b, bedoelde moederschap niet ontkennen, indien de moeder, bedoeld in het eerste lid, onder b, vóór het huwelijk heeft kennis gedragen van de zwangerschap of heeft ingestemd met de kunstmatige donorbevruchting, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder b.
3. Het verzoek tot gegrondverklaring van de ontkenning wordt door de moeder, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder a of onder b, bij de rechtbank ingediend binnen een jaar na de geboorte van het kind.

4. Het verzoek tot gegrondverklaring van de ontkenning wordt door het kind bij de rechtbank ingediend uiterlijk binnen drie jaren nadat het kind meerderjarig is geworden.

Artikel 202b

1. Overlijdt de moeder, bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder a of onder b, voor de afloop van de in artikel 202a, derde lid, gestelde termijn, dan kan een afstammeling van deze moeder in de eerste graad of, bij gebreke van zodanige afstammeling, een ouder van deze moeder, de rechtbank verzoeken de ontkenning van het moederschap gegrond te verklaren. Het verzoek wordt gedaan binnen een jaar na de dag van overlijden of nadat het overlijden ter kennis van verzoeker is gekomen.
2. Op de ontkenning van het moederschap zijn de artikelen 201, tweede lid, en 202 van overeenkomstige toepassing.

J

Artikel 204 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'een man' vervangen door 'een persoon' en 'de man' door: deze persoon.
2. Het eerste lid, onderdeel e, komt te luiden:
  - e. door een persoon die op het tijdstip van de erkenning is gehuwd met een andere vrouw dan de moeder van het kind, tenzij de rechtbank heeft vastgesteld dat aannemelijk is dat tussen deze persoon en de moeder een band bestaat of heeft bestaan die in voldoende mate met een huwelijk op één lijn valt te stellen of dat tussen deze persoon en het kind een nauwe persoonlijke betrekking bestaat;
3. Het derde lid komt te luiden:
  3. De toestemming van de moeder wier kind de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt, dan wel de toestemming van het kind van twaalf jaren of ouder, kan op verzoek van de persoon die het kind wil erkennen, door de toestemming van de rechtbank worden vervangen, indien de erkenning de belangen van de moeder bij een ongestoorde verhouding met het kind of de belangen van het kind niet zou schaden, en deze persoon
    - a. de verwekker is van het kind; of
    - b. de zaaddonor is van het kind en in een nauwe persoonlijke betrekking tot hem staat.

K

Na artikel 205 wordt een artikel ingevoegd, luidende:

Artikel 205a

1. Een verzoek tot vernietiging van de door de moeder gedane erkenning kan, op de grond dat de moeder niet de vrouw is uit wie het kind is geboren, bij de rechtbank worden ingediend:
  - a. door het kind zelf, tenzij de erkenning tijdens zijn meerderjarigheid heeft plaatsgevonden;
  - b. door de erkenner, indien zij door bedreiging, dwaling, bedrog of, tijdens haar minderjarigheid, door misbruik van omstandigheden daartoe is bewogen;
  - c. door de andere moeder, indien zij door bedreiging, dwaling, bedrog of, tijdens haar minderjarigheid, door misbruik van omstandigheden bewogen is toestemming tot de erkenning te geven.
2. Op de vernietiging van de erkenning is artikel 205, tweede tot en met het vijfde lid, van overeenkomstige toepassing.

L

In het opschrift van titel 11, afdeling 4, wordt 'vaderschap' vervangen door: ouderschap

M

Artikel 207 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste, tweede, vierde en vijfde lid wordt 'vaderschap' telkens vervangen door: ouderschap.

2. In het eerste lid wordt 'van een man kan' vervangen door 'van een persoon kan' en 'de man als levensgezel' door: deze als levensgezel.
3. In het tweede lid, onder b, wordt 'de man' vervangen door: de in de aanhef van het eerste lid bedoelde persoon.
4. In het tweede lid, onder c, wordt 'de in de aanhef van het eerste lid bedoelde man' vervangen door: de in de aanhef van het eerste lid bedoelde persoon.
5. In het vierde lid wordt 'de man bedoeld in het eerste lid' vervangen door: de in de aanhef van het eerste lid bedoelde persoon.

N

In artikel 208 wordt 'vaderschap' vervangen door: ouderschap.

O

In artikel 253b, eerste lid, wordt na 'vaststaat' ingevoegd 'van de vrouw uit wie het kind is geboren' en wordt na 'de moeder' ingevoegd: uit wie het kind is geboren.

P

Artikel 253c wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'De tot het gezag bevoegde vader' vervangen door: De tot het gezag bevoegde ouder.
2. In het eerste en tweede lid wordt na 'moeder' telkens ingevoegd: uit wie het kind is geboren.

Q

Artikel 253d, eerste lid, komt te luiden:

1. Indien de voorziening in het gezag over een kind, bedoeld in artikel 253b, eerste lid, komt te ontbreken, kunnen beide ouders voor zover zij tot het gezag bevoegd zijn – de rechtbank verzoeken met het gezag onderscheidenlijk gezamenlijk gezag te worden belast.

R

In artikel 301, eerste lid, onder b, wordt na 'de moeder' ingevoegd: uit wie het kind is geboren.

S

In artikel 394 wordt 'man' vervangen door: persoon.

T

In artikel 395b wordt 'man' vervangen door: persoon.

ARTIKEL II

De Wet conflictenrecht afstamming wordt als volgt gewijzigd:

A

Artikel 1 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'en de met haar gehuwde man of gehuwd geweest zijnde man' vervangen door 'en de met haar gehuwde persoon of gehuwd geweest zijnde persoon' en wordt 'de man' telkens vervangen door: die persoon.
2. In het derde lid wordt 'de man' vervangen door: de persoon, genoemd in het eerste lid,.

B

Artikel 2, vierde lid, wordt als volgt gewijzigd:

1. De zinsnede 'en de met zijn moeder gehuwde of gehuwd geweest zijnde man' wordt vervangen door: en de met zijn moeder gehuwde of gehuwd geweest zijnde persoon.
2. In de tweede volzin wordt 'man' telkens vervangen door: persoon.

C

Artikel 4 wordt als volgt gewijzigd:

1. De eerste volzin van het eerste lid komt te luiden: Of erkenning door een persoon familierechtelijke betrekkingen doet ontstaan tussen hem en een kind, wordt, wat betreft de bevoegdheid van die persoon en de voorwaarden voor erkenning, bepaald door het recht van de staat waarvan die persoon de nationaliteit bezit.
2. In de laatste volzin van het eerste lid wordt 'man' vervangen door: persoon, genoemd in de eerste volzin.
3. Het tweede lid komt als volgt te luiden:
  2. Ongeacht het ingevolge het eerste lid toepasselijke recht, bepaalt het Nederlandse recht of een Nederlandse gehuwde persoon bevoegd is een kind van een vrouw te erkennen die niet zijn echtgenote is.

D

In artikel 5 wordt 'de man' vervangen door: de persoon die het kind heeft erkend.

E

Artikel 6 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'het vaderschap van een man' vervangen door 'ouderschap van een persoon' en 'de man' door: die persoon.
2. In het tweede lid wordt 'de man of de moeder' vervangen door 'de persoon, genoemd in het eerste lid, of de moeder' en 'de man en de moeder' door: die persoon en de moeder.
3. In het derde lid wordt 'de man' vervangen door: de persoon, genoemd in het eerste en tweede lid,.

F

In artikel 8, derde lid, wordt 'de vrouw en de man' vervangen door: de ouders.

ARTIKEL III

Artikel 5b van de Wet conflictenrecht namen wordt als volgt gewijzigd:

1. In onderdeel a wordt 'tot de vader' vervangen door 'tot de erkenner' en 'of het de geslachtsnaam van de vader of de moeder zal hebben' door: van wie van beide ouders het de geslachtsnaam zal hebben.
2. Onderdeel f komt als volgt te luiden:
  - f. Indien het ouderschap van een kind buiten Nederland rechtsgeldig is vastgesteld en dat kind daardoor het Nederlanderschap heeft verkregen of behouden, en indien de geslachtsnaam van dat kind na de vaststelling van het ouderschap niet is bepaald met inachtneming van een naamskeuze in de zin van artikel 5, tweede lid, van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek, kunnen de moeder en de persoon wiens ouderschap gerechtelijk is vastgesteld gezamenlijk alsnog, tot twee jaar na het tijdstip waarop de gerechtelijke beslissing houdende vaststelling van het ouderschap in kracht van gewijsde gaat, gezamenlijk verklaren welke van hun beider geslachtsnamen het kind zal hebben. Heeft het kind op het tijdstip waarop de beslissing houdende vaststelling van het ouderschap in kracht van gewijsde gaat, de leeftijd van zestien jaar bereikt,

dan kan het, tot twee jaar na dat tijdstip, zelf alsnog verklaren van wie van beide ouders het de geslachtsnaam zal hebben.

ARTIKEL IV

Indien het bij koninklijke boodschap van 18 september 2009 ingediende voorstel van de Vaststellings- en Invoeringswet Boek 10 Burgerlijk Wetboek, Kamerstuknummer 32 137, tot wet wordt verheven en in werking treedt, wordt die wet als volgt gewijzigd:

A

Artikel 25, eerste lid, wordt als volgt gewijzigd:

1. In onderdeel a wordt 'tot de vader' vervangen door 'tot de erkenner' en 'of het de geslachtsnaam van de vader of de moeder zal hebben' door: van wie van beide ouders het de geslachtsnaam zal hebben.

2. Onderdeel f komt als volgt te luiden:

- f. Indien het ouderschap van een kind buiten Nederland rechtsgeldig is vastgesteld en dat kind daardoor het Nederlanderschap heeft verkregen of behouden, en indien de geslachtsnaam van dat kind na de vaststelling van het ouderschap niet is bepaald met inachtneming van een naamskeuze in de zin van artikel 5, tweede lid, van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek, kunnen de moeder en de persoon wiens ouderschap gerechtelijk is vastgesteld alsnog, tot twee jaar na het tijdstip waarop de gerechtelijke beslissing houdende vaststelling van het ouderschap in kracht van gewijsde gaat, gezamenlijk verklaren welke van hun beider geslachtsnamen het kind zal hebben. Heeft het kind op het tijdstip waarop de beslissing houdende vaststelling van het ouderschap in kracht van gewijsde gaat, de leeftijd van zestien jaar bereikt, dan kan het, tot twee jaar na dat tijdstip, zelf alsnog verklaren van wie van beide ouders het de geslachtsnaam zal hebben.

B

Artikel 92 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'en de met haar gehuwde man of gehuwd geweest zijnde man' vervangen door 'en de met haar gehuwde persoon of gehuwd geweest zijnde persoon' en wordt 'de man' telkens vervangen door: die persoon.

2. In het tweede lid wordt 'de man' vervangen door: de persoon, genoemd in lid 1,.

C

Artikel 93, vierde lid, wordt als volgt gewijzigd:

1. De zinsnede 'en de met zijn moeder gehuwde of gehuwd geweest zijnde man' wordt vervangen door: en de met zijn moeder gehuwde of gehuwd geweest zijnde persoon.

2. In de tweede volzin wordt 'man' telkens vervangen door: persoon.

D

Artikel 95 wordt als volgt gewijzigd:

1. Het eerste lid komt te luiden:

1. Of erkenning door een persoon familierechtelijke betrekkingen doet ontstaan tussen hem en een kind, wordt, wat betreft de bevoegdheid van die persoon en de voorwaarden voor erkenning, bepaald door het recht van de staat waarvan die persoon de nationaliteit bezit. Bezit de persoon, genoemd in de eerste volzin, de nationaliteit van meer dan een staat, dan is bepalend het nationale recht volgens hetwelk de erkenning mogelijk is. Indien volgens het nationale recht van die persoon erkenning niet of niet meer mogelijk is, is bepalend het recht van de staat van de gewone verblijfplaats van het kind. Is zij ook volgens dat recht niet of niet meer mogelijk, dan is bepalend het recht van de staat waarvan het kind de nationaliteit bezit. Bezit het kind de nationaliteit van meer dan een staat, dan is bepalend het nationale recht volgens hetwelk de erkenning mogelijk is. Is zij ook volgens dat recht niet of niet meer

mogelijk, dan is bepalend het recht van de staat van de gewone verblijfplaats van de persoon, genoemd in de eerste volzin.

2. Het tweede lid komt als volgt te luiden:

2. Ongeacht het ingevolge lid 1 toepasselijke recht, bepaalt het Nederlandse recht of een Nederlandse gehuwde persoon bevoegd is een kind van een vrouw te erkennen die niet zijn echtgenote is, zulks ongeacht of die persoon naast de Nederlandse nationaliteit nog een andere nationaliteit bezit.

E

In artikel 96 wordt 'de man' vervangen door: de persoon die het kind heeft erkend.

F

Artikel 97 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt 'het vaderschap van een man' vervangen door 'ouderschap van een persoon' en 'de man' telkens door: die persoon.

2. In het tweede lid komt als volgt te luiden:

2. Wanneer de persoon, genoemd in lid 1, en de moeder een nationaliteit gemeenschappelijk hebben, geldt voor de toepassing van lid 1 als hun gemeenschappelijke nationale recht het recht van die nationaliteit, ongeacht of zij beiden of een hunner nog een andere nationaliteit bezitten. Bezitten zij meer dan een gemeenschappelijke nationaliteit, dan worden zij geacht geen gemeenschappelijke nationaliteit te bezitten.

3. In het derde lid wordt 'de man of de moeder' vervangen door 'de persoon, genoemd in lid 1, of de moeder' en 'de man en de moeder' door: die persoon en de moeder.

ARTIKEL V

De Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting wordt als volgt gewijzigd:

A

Aan het slot van artikel 2, tweede lid, wordt de volgende zin toegevoegd:

Hij registreert voorts of de identiteit van de donor genoemd in artikel 1, onder c, sub 1, bekend is aan de vrouw, genoemd in de eerste zin, en deelt dit aan de Stichting mede.

B

Artikel 3a komt te luiden:

Op verzoek van de ouder van het kind dat door kunstmatige donorbevruchting is verwekt, verstrekt de Stichting een verklaring als bedoeld in artikelen 198, eerste lid, onder b, of 227, vierde lid, van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek, waarin de persoonsidentificerende gegevens van de donor niet worden opgenomen.

ARTIKEL VI

Deze wet treedt in werking op een bij koninklijk besluit te bepalen tijdstip.

Lasten en bevelen dat deze in het Staatsblad zal worden geplaatst en dat alle ministeries, autoriteiten, colleges en ambtenaren wie zulks aangaat, aan de nauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

De Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie,

MEMORIE VAN TOELICHTING

1. Wijzigingsvoorstellen

Dit wetsvoorstel regelt dat de vrouwelijke partner van de moeder, hierna kortheidshalve aangeduid als de duomoeder, de juridisch ouder van een kind kan worden zonder dat daarvoor een gerechtelijke procedure is vereist.

Sinds 1 januari 1998 is het in Nederland mogelijk dat een moeder samen met haar vrouwelijke partner het gezag heeft over een kind (wet van 30 oktober 1997, Stb. 1998, 506). Zij kunnen een kind samen verzorgen en opvoeden. Per 1 april 2001 kunnen zij samen ook de juridische ouders zijn van een kind na adoptie (wet van 21 december 2000, Stb. 2001, 10). De regels voor adoptie door de duomoeder zijn per 1 januari 2009 versoepeld (wet van 24 oktober 2008, Stb. 2008, 425). De rechtspositie van het kind en de ouder worden door het juridisch ouderschap vormgegeven en beschermd. Het juridisch ouderschap heeft gevolgen voor onder meer het gezag over het kind, zijn naam en nationaliteit en voor het erfrecht.

Nieuw aan dit voorstel is dat deze bescherming niet via de band van adoptie tot stand wordt gebracht, maar in het afstammingsrecht in strikte zin. Het resultaat – ouderschap – is in beide gevallen gelijk. Het voorstel betekent dat naast (het vermoeden van) het biologisch ouderschap het sociale ouderschap als grond wordt geïntroduceerd voor het vestigen van familierechtelijke betrekkingen. Zo wordt meer recht gedaan aan de bescherming van de feitelijke verzorgings- en opvoedingssituatie van het kind. De positie van kinderen geboren in lesbische relaties wordt zo veel mogelijk in overeenstemming gebracht met die van kinderen geboren in heteroseksuele relaties. De biologische werkelijkheid blijft wel het sluitstuk van het afstammingsrecht. Het juridische ouderschap van de sociale ouder kan door het kind worden aangetast om zo de weg vrij te maken voor het juridisch ouderschap van de biologische ouder. Het uitgangspunt in het afstammingsrecht dat een kind niet meer dan twee juridische ouders kan hebben, blijft gehandhaafd. Een wijziging van dit uitgangspunt zou een algehele herziening van het afstammingsrecht vergen in nationaal en internationaal verband. Hiertoe bestaat geen aanleiding.

Het belang van het kind staat in het voorstel voorop. Het juridische ouderschap van de duomoeder komt via het afstammingsrecht sneller tot stand dan het geval is bij adoptie. Ook wordt met het voorstel voorkomen dat er een impasse ontstaat over persoon van de tweede juridische ouder. In het geval dat er tussen de moeder en de biologische vader onenigheid bestaat over wie de tweede juridische ouder van het kind moet zijn – de duomoeder of de biologische vader – biedt het huidige recht geen oplossing. Dit heeft tot gevolg dat geen van beiden de juridische ouder van het kind wordt. Het voorstel biedt een oplossing voor deze impasse, waardoor het kind ook in dit geval een tweede juridische ouder kan krijgen.

De belangen van de personen die betrokken zijn bij het kind – de moeder, de duomoeder en de biologische vader – moeten eveneens zorgvuldig worden afgewogen. Het voorstel voorziet behalve in een versterking van de positie van de moeder van het kind ook in een versterking van de positie van de bekende zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind.

De volgende wijzigingen van het afstammingsrecht worden voorgesteld:

1. Het moederschap van de duomoeder ontstaat van rechtswege als de duomoeder is gehuwd met de moeder van het kind en duidelijk is dat de biologische vader van het kind geen rol zal spelen in zijn verzorging en opvoeding;
2. In alle andere gevallen kan de duomoeder het kind erkennen;
3. De mogelijkheid om de rechter te verzoeken om vervangende toestemming voor erkenning wordt uitgebreid tot de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind;
4. De duomoeder die als levensgezel heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad, wordt gelijk gesteld aan de mannelijke levensgezel. Dit betekent dat:
  - a. het moederschap van deze duomoeder gerechtelijk kan worden vastgesteld; en
  - b. zij alimentatieplichtig is jegens het kind op grond van artikelen 394 en 395b van Boek 1¹ van het Burgerlijk Wetboek (BW).

De regelingen betreffende de aangifte van de geboorte van een kind, het naam- en het gezagrecht zijn aan deze wijzigingen aangepast. Ook de Rijkswet op het Nederlanderschap wordt aangepast naar aanleiding van deze voorstellen. Dit vereist een voorstel van rijkswet. Er zal van de zijde van de regering naar een gezamenlijke behandeling worden gestreefd.

¹ Als hierna wordt gesproken van het BW, is bedoeld Boek 1 van het BW, tenzij anders vermeld.

Het voorstel ziet niet op het ouderschap van twee mannen, omdat een kind niet geboren worden kan in een relatie van twee mannen. De vrouw uit wie een kind wordt geboren is op grond van de wet van rechtswege de juridische moeder. Zij heeft een zeer sterke band met het kind en zal het kind in bijna alle gevallen verzorgen en opvoeden. Als twee mannen samen het ouderschap over een kind wensen uit te oefenen, dienen daartoe eerst de familierechtelijke betrekkingen tussen deze moeder en het kind te worden doorbroken. Dit vereist in alle gevallen de tussenkomst van een rechter. De verschillen in behandeling tussen de relatie van twee mannen en die van twee vrouwen vloeien dus uit de aard van deze relaties voort en vinden daarin ook hun rechtvaardiging.

Voorafgaand aan de totstandkoming van dit voorstel is een voorontwerp opgesteld. Dit is ter consultatie op de website van het Ministerie van Justitie geplaatst. Naar aanleiding van het voorontwerp zijn adviezen ontvangen van de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken, de Raad voor de rechtspraak, de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, de Nederlandse Orde van Advocaten, de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting, het COC Nederland, belanghebbenden, belangstellenden en de wetenschap. Het wetsvoorstel wordt in deze adviezen positief onthaald. Aan de adviezen wordt, ook indien zij geen aanleiding hebben gegeven tot aanpassing van het voorontwerp, in het navolgende ampel aandacht besteed.

Hierna wordt ingegaan op het advies van de Commissie lesbisch ouderschap en interlandelijke adoptie over lesbisch ouderschap (§ 2) en de begrippen biologische vader en duomoeder (§ 3). Vervolgens worden de belangrijkste wijzigingsvoorstellen besproken (§ 4). Daarna worden de gevolgen van het voorstel voor het internationaal privaatrecht toelichtend (§ 5) en wordt stilgestaan bij het ouderschapsbegrip in de zin van het Internationaal verdrag voor de rechten van het kind (§ 6) en het recht van het kind op afstammingsinformatie (§ 7). Het algemene deel van de memorie van toelichting wordt besloten met een toelichting op het overgangsrecht (§ 8) en de administratieve lasten (§ 9). Tot slot worden de verschillende gewijzigde artikelen van een afzonderlijke toelichting voorzien (§ 10).

2. Commissie lesbisch ouderschap en interlandelijke adoptie

Met de mogelijkheid van erkenning en gerechtelijke vaststelling van het ouderschap geeft het kabinet uitvoering aan het advies 'Lesbisch ouderschap' van de Commissie lesbisch ouderschap en interlandelijke adoptie (hierna: de Commissie Kalsbeek, Den Haag, 31 oktober 2007). In opdracht van het Ministerie van Justitie heeft deze commissie advies uitgebracht over de vraag of de duomoeder ook op andere wijze dan adoptie op eenvoudige wijze ouder kon worden van het kind geboren binnen de relatie van de moeder en de duomoeder (Kamerstukken II 2006/07, 30 551, nr. 8). De commissie komt tot de slotsom dat het in ieder geval mogelijk moet zijn voor de duomoeder om het kind te erkennen. In zoverre prevaleert de bescherming van het sociale ouderschap boven het vasthouden aan het (vermoeden van) biologisch ouderschap. Ook adviseert de commissie de gerechtelijke vaststelling van het moederschap mogelijk te maken onder gelijke voorwaarden als thans het vaderschap gerechtelijk kan worden vastgesteld.

De Commissie Kalsbeek spreekt zich niet uit over de vraag of het duomoederschap van rechtswege bij geboorte moet kunnen ontstaan, als de moeder en haar partner zijn gehuwd. De commissie acht dit een keuze van rechtspolitieke aard, voorbehouden aan de wetgever. Het kabinet maakt met het wetsvoorstel de keuze voor het ontstaan van het ouderschap van de duomoeder van rechtswege.

3. Begrippen inzake ouderschap

a. Biologische vader

Voor een goed begrip van dit voorstel is het belangrijk stil te staan bij een aantal begrippen, waaronder het begrip biologische vader. Zowel de verwekker als een zaaddonor van een kind zijn aan te merken als biologische vader. De verwekkervan een kind is de man die samen met de moeder het kind op natuurlijke wijze heeft laten ontstaan. De zaaddonor is geen verwekker, maar heeft semen gedoneerd aan de moeder, waarmee vervolgens de bevruchting tot stand is gebracht.

b. Bekende en onbekende zaaddonor

In het voorstel wordt onderscheid gemaakt tussen de bekende en de onbekende zaaddonor. Met de onbekende zaaddonor wordt de man bedoeld die via een spermabank zijn semen heeft gedoneerd en wiens identiteit aan de moeder onbekend is op het tijdstip dat de kunstmatige donorbevruchting plaatsvindt. Zijn persoonsidentificerende gegevens worden op grond van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting geregistreerd door de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting (hierna: Stichting donorgegevens). Een kind van zestien jaar of ouder kan deze stichting om deze gegevens verzoeken (artikel 3, tweede lid, Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting).

Is de identiteit van de zaaddonor bij de geboorte van het kind wel aan de moeder bekend, dan is sprake van een bekende donor. Voor de rechtspositie van deze donor is van belang of hij in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind. Of sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking hangt af van de omstandigheden van het geval.

c. Duomoeder

Het begrip duomoeder is geen wettelijk begrip. Hiermee wordt de vrouwelijke partner van de moeder van het kind aangeduid. In het voorstel krijgt deze vrouw de mogelijkheid om via de band van het afstammingsrecht de juridisch ouder, moeder, van het kind te worden.

4. Belangrijkste wijzigingen

a. Duomoederschap van rechtswege

Onder het huidige recht kan de duomoeder alleen via een adoptieprocedure juridisch ouder worden. Dit vereist een gang naar de rechter. Hieraan zijn kosten verbonden, onder meer omdat een advocaat dient te worden ingeschakeld. Ook wordt dit door de duomoeder wel ervaren als zouden haar capaciteiten als ouder moeten worden 'goedgekeurd'. Dit wringt, nu de rechter niet is betrokken bij het ontstaan van het ouderschap van een mannelijke partner van de moeder.

Voorgesteld wordt dat het duomoederschap van rechtswege ontstaat door huwelijk, als de moeder voor het ontstaan van de zwangerschap gebruik heeft gemaakt van een zaaddonor in de zin van artikel 1, onder c, sub 1, van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting en de identiteit van deze donor onbekend is aan vrouw bij wie de kunstmatige donorbevruchting heeft plaatsgevonden (onbekende donor).

Het huwelijk betekent dat de moeder en de duomoeder een duurzaam verband met elkaar hebben en wederzijdse verplichtingen op zich hebben genomen. Uit het feit dat de moeder en de duomoeder gebruik hebben gemaakt van een 'onbekende' zaaddonor blijkt voorts dat de moeder, de duomoeder en de zaaddonor er ieder voor hebben gekozen dat de biologische vader geen rol zal spelen in de verzorging en opvoeding van het kind. Hij blijft voor het kind een onbekende, in ieder geval totdat het kind de leeftijd van zestien jaar heeft bereikt. Het duurzame verband van de moeders en het onbekende donorschap rechtvaardigen het ontstaan van het ouderschap van de duomoeder van rechtswege. Een gang naar de rechter is in deze gevallen niet langer vereist.

Als er sprake is van een bekende donor, bijvoorbeeld een vriend van de moeder, of van een verwekker, dan ontstaat het ouderschap van de duomoeder niet van rechtswege. De echtgenote van de moeder kan het kind in dat geval erkennen. Dit in tegenstelling tot het heteroseksuele huwelijk, dat in alle gevallen, dus ook indien sprake is van een bekende donor, tot gevolg heeft dat de echtgenoot van de moeder van rechtswege de juridische vader is van het kind. Dit verschil in rechtsgevolg wordt gerechtvaardigd door het feit dat in een heteroseksuele relatie de echtgenoot van de moeder in de meeste gevallen ook de biologische vader is van het kind. Slechts in uitzonderingsgevallen is er naast de moeder en haar echtgenoot een derde – zijnde de biologische vader van het kind – betrokken. Alleen in uitzonderingsgevallen zal een derde dan ook aanspraak wensen te maken op het juridisch ouderschap in plaats van de echtgenoot.

Wordt een kind geboren in een lesbische relatie, dan is de betrokkenheid van een derde – de biologische vader van het kind – echter regel. Indien sprake is van een bekende zaaddonor, dan hebben de moeder en deze biologische vader doorgaans afspraken gemaakt over zijn rol in het leven van het kind. Het is wenselijk aan de moeder, de duomoeder en de biologische vader de keuze te laten of de biologische vader de juridische ouder van het kind zal zijn.

b. Erkenning

Naast het moederschap van rechtswege wordt voorgesteld dat de duomoeder de juridische moeder van het kind kan worden door erkenning. Erkenning is mogelijk in die gevallen dat het moederschap niet van rechtswege ontstaat. Een vrouw kan niet alleen een kind erkennen van de moeder uit wie het kind is geboren, maar ook het kind van de persoon die door adoptie ouder is geworden.

De erkenning biedt ten opzichte van het ouderschap van rechtswege het voordeel van de keuzemogelijkheid. De moeder, duomoeder en biologische vader kunnen afspraken maken over de persoon van de juridische ouder. Daarnaast heeft de erkenning – evenals het ontstaan van het ouderschap van rechtswege – voor de duomoeders het voordeel boven de adoptie, dat het juridisch ouderschap buiten de rechter om tot stand komt. De procedure is eenvoudig en hieraan zijn weinig tot geen kosten verbonden.

De erkenning leidt er voorts toe dat een kind gemakkelijker twee ouders kan krijgen, als er tussen de moeder en de biologische vader een verschil van mening bestaat over de persoon van de tweede juridische ouder. Naar huidig recht kan de moeder voorkomen dat de bekende zaaddonor de juridische ouder van het kind wordt. De bekende zaaddonor kan op zijn beurt voorkomen dat de duomoeder door adoptie de juridische ouder van het kind wordt (HR 24 januari 2003, NJ 2003, 386, JdB en HR 24 januari 2003, NJ 2003, 386, JdB en HR 21 april 2006, NJ 2006, 584, JdB). Een gevolg van het voorstel is, dat deze impasse wordt doorbroken. De moeder besluit in beginsel wie de juridische ouder wordt van het kind: de bekende zaaddonor of de duomoeder.

c. Versterking positie zaaddonor die in nauwe persoonlijke betrekking staat tot kind

Daarnaast wordt voorgesteld om aan de bekende zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind het recht te geven aan de rechter te verzoeken om vervangende toestemming voor erkenning. Het feit dat hij èn de biologische vader is van het kind, èn met het kind een ouder-kind relatie heeft, rechtvaardigt dat hij de rechter kan verzoeken om een juridische bevestiging van deze biologische en sociale werkelijkheid. De positie van deze zaaddonor wordt op deze manier weer in evenwicht gebracht met die van de moeder.

De voorgestelde wijziging is niet alleen van toepassing als een kind is of wordt geboren in een lesbische relatie, maar geldt in alle gevallen waarin de moeder zwanger is geworden met behulp van een donor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind. Gedacht kan worden aan het geval waarin de moeder alleenstaand is, of het voor haar onmogelijk is om met haar partner, niet zijnde haar echtgenoot, kinderen te krijgen.

d. Gerechtelijke vaststelling van het ouderschap en alimentatieplicht

De erkenning wordt gedaan door de persoon die een kind wenst te erkennen, naar huidig recht veelal de man die de biologische vader is van het kind. De gerechtelijke vaststelling van het vaderschap kan daarentegen worden verzocht door de moeder en/ of het kind. De gerechtelijke vaststelling van het vaderschap is relevant in het geval dat de beoogde juridische vader het kind niet wil of kan erkennen. Hiervan kan bijvoorbeeld sprake zijn als de biologische vader is overleden. De gerechtelijke vaststelling van het vaderschap kan worden verzocht ten aanzien van de verwekker èn de persoon die als levensgezel van de moeder heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad. Deze laatste wordt hierna korthedshalve aangeduid als de 'instemmende levensgezel'.

Met het mogelijk maken van de erkenning voor de duomoeder ligt het in de rede ook de gerechtelijke vaststelling van het ouderschap uit te breiden naar de duomoeder. De duomoeder heeft niet alleen rechten ten aanzien van het ouderschap, maar kan ook worden aangesproken op haar verplichtingen jegens het kind van haar partner. De voorwaarde hiervoor is wel dat zij als levensgezel van de moeder heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad. Het kind krijgt door de gerechtelijke vaststelling van het ouderschap een tweede juridische ouder. Dit kan bijvoorbeeld relevant zijn in verband met aanspraken van erfrechtelijke aard of voor levensonderhoud.

Het voorstel voorziet niet alleen in een mogelijkheid tot gerechtelijke vaststelling van het moederschap van de voornoemde duomoeder. De vrouwelijke instemmende levensgezel is, evenals de mannelijke instemmende levensgezel van de moeder, onderhoudsplichtig jegens het kind op grond van de artikelen 394 en 395a BW.

Ervan is afgezien om het mogelijk te maken het vaderschap te doen vaststellen van de bekende zaaddonor. Dit geldt zowel voor het geval dat er een bekende donor is ingeschakeld in een lesbische als in een heteroseksuele relatie. Bekende zaaddonoren doneren niet zelden enkel met het oog op de kindervens van de moeder. Zij wensen zelf niet in alle gevallen het juridisch ouderschap op zich te nemen. Door de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap zouden zij hiertoe kunnen worden gedwongen. Dit is onwenselijk, vanwege het risico dat het – toch al beperkte – aantal donoren hierdoor sterk zou afnemen. Gelet op dit risico is voor de bekende zaaddonor evenmin een alimentatieplicht voorgesteld.

Dit risico bestaat ook als het vaderschap gerechtelijk kan worden vastgesteld ten aanzien van de bekende zaaddonor *die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind*. Of een dergelijke relatie zich ontwikkelt, is immers niet voorzienbaar. Om deze reden is ook voor deze donor afgezien van de mogelijkheid van de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap en het vaststellen van een alimentatieplicht.

5. Consequenties voor het internationaal privaatrecht

Het internationaal privaatrecht ziet op de vraag welke zaken met een internationaal karakter de Nederlandse rechter kan berechten (het internationale bevoegdheidsrecht), welk recht van toepassing is op een rechtsverhouding met een internationaal karakter (het conflictenrecht) en onder welke voorwaarden en in welke omvang rechtskracht kan worden toegekend aan buitenlandse rechtsfeiten en rechterlijke beslissingen en – indien van toepassing – onder welke voorwaarden en op welke wijze buitenlandse rechterlijke beslissingen ten uitvoer kunnen worden gelegd (het recht inzake erkenning en tenuitvoerlegging).

Het internationaal privaatrecht heeft een eigen taak onafhankelijk van het materiële Nederlandse recht, maar er bestaat ook een samenhang tussen de internrechtelijke regeling van een onderwerp en de regeling van internationaal privaatrecht. Het voorstel tot wijziging van het afstammingsrecht brengt geen wijzigingen mee van het internationale bevoegdheidsrecht (artikel 3 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering) en het recht inzake erkenning van familierechtelijke betrekkingen die in het buitenland tot stand zijn gekomen (artikelen 9 en 10 Wet conflictenrecht afstamming). Na de voorgestelde wijziging van het afstammingsrecht zijn deze regelingen automatisch van toepassing op het ouderschap van de duomoeder. Het conflictenrecht inzake afstamming dient daarentegen wel te worden aangepast.

In de Wet conflictenrecht afstamming is bepaald welk recht van toepassing is in het geval het vaderschap van een man ontstaat door huwelijk, erkenning of gerechtelijke vaststelling. Een regeling ontbreekt voor het ouderschap van een vrouw dat op één van deze wijzen ontstaat. De voorgestelde aanpassing van de Wet conflictenrecht afstamming vult deze lacune op. Daartoe is er in het voorstel voor gekozen het bestaande conflictenrecht seksneutraal te formuleren.

Al staat Nederland niet alleen in zijn ontwikkelingen aangaande het lesbisch ouderschap, in menig ander land is het ontstaan van ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder van het kind (nog) niet mogelijk. Een regeling die duidelijkheid verschaft over de vraag welk recht in welke situatie van toepassing is, is mede gelet hierop van belang, opdat duidelijk wordt op wie in welk geval het Nederlandse recht van toepassing is. Bestaat er in een ander land wel een mogelijkheid voor het ontstaan van het ouderschap van de duomoeder, dan wordt aan de hand van het Nederlandse conflictenrecht duidelijk welk recht van toepassing is op het ontstaan van familierechtelijke betrekkingen in een geval waarin de Nederlandse rechtssfeer tevens is betrokken.

In de landen waarin het juridisch ouderschap van de duomoeder wettelijk niet is geregeld, zal dit ouderschap vaak niet worden erkend. Voor de vraag of een Nederlandse rechtsverhouding in een ander land wordt erkend, is het internationaal privaatrecht van dat andere land beslissend. In het geval van niet-erkenning kunnen de moeders in het buitenland voor praktische problemen komen te staan. Te denken is aan het geval dat een kind in het buitenland iets overkomt en het in het ziekenhuis wordt opgenomen. Wordt het ouderschap en/ of gezag van de duomoeder niet erkend in dat andere land, dan kan het zijn dat de moeder geen beslissingsbevoegdheid heeft. Voorlichting door de overheid over het duomoederschap in de internationale context acht ik om deze reden van groot belang.

Er mag overigens van worden uitgegaan dat een aantal landen het juridisch ouderschap niet erkent, maar het (gezamenlijk) gezag van (moeder en) de duomoeder wel. In deze gevallen zal het risico van praktische problemen beperkter zijn.

Het risico van het niet-erkennen van het duomoederschap is niet alleen relevant in het geval dat het ouderschap van rechtswege of door erkenning tot stand komt, maar bestaat ook in die gevallen dat het ouderschap van de duomoeder door adoptie is tot stand gekomen. Het is echter niet ondenkbaar dat adoptie in meer landen op erkenning kan rekenen dan het moederschap door erkenning of van rechtswege, omdat er bij adoptie een rechterlijke toets plaatsvindt. Om deze reden wordt voorgesteld om de mogelijkheid van adoptie door de duomoeder te laten bestaan naast de mogelijkheid van erkenning. De duomoeders houden de keuze voor adoptie. Is het ouderschap van de duomoeder anders dan door adoptie tot stand gekomen en wensen de moeders daarna naar het buitenland te vertrekken, dan kunnen zij de rechter verzoeken voor recht te verklaren dat de duomoeder de juridische ouder is van het kind (ex artikel 302, Boek 3, BW), opdat zij in het buitenland desverzocht een rechterlijke beslissing kunnen overleggen. Het belang van het kind en de ouders bij erkenning wordt op deze wijze zo veel mogelijk gewaarborgd.

6. Artikel 7 IVRK en ouderschap

De Raad voor de rechtspraak en de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak verzochten in hun adviezen om een zienswijze op artikel 7, eerste lid, van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK), waarin onder meer is bepaald dat het kind voor zover mogelijk het recht heeft zijn of haar

ouders te kennen en door hen te worden verzorgd. Zoals hiervoor onder 1 reeds toegelicht, ziet het wetsvoorstel niet op het juridisch ouderschap van twee mannen, omdat een kind niet in zo'n relatie geboren kan worden. In het voorstel is tot uitgangspunt genomen dat niet alleen de (vermoede) biologische ouder, maar ook de sociale ouder – de ouder die het kind feitelijk verzorgt en opvoedt – via de band van het afstammingsrecht in familierechtelijke betrekking tot een kind kan komen te staan. Wensen verschillende personen aanspraak te maken op het juridisch ouderschap, dan is het aan de rechter om de omstandigheden van het geval te wegen en een beslissing te nemen, waarbij het belang van het kind een overweging van de eerste orde is.

Dit uitgangspunt betekent dat aan het ouderbegrip een ruimere betekenis wordt toegekend dan alleen het biologisch ouderschap. Dit strookt met de erkenning die het Comité voor de Rechten van het Kind, het orgaan van de Verenigde Naties dat toezicht houdt op de implementatie van het IVRK, heeft voor de traditionele en nieuwe samenlevingsvormen. In de *General Comment* nr. 7 uit 2005 overweegt het Comité dat in de preambule van het IVRK wordt verwezen naar de familie als *'the fundamental group of society and the natural environment for the growth and well-being of all its members and particularly children'*. Het Comité vervolgt dat *"family' here refers to a variety of arrangements that can provide for young children's care, nurturance and development, including the nuclear family, the extended family, and other traditional and modern community-based arrangements, provided these are consistent with children's rights and best interests.'*

Deze uitleg van het ouderbegrip strookt voorts met de vaste rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Het bestaan van familielevens in de zin van artikel 8 EVRM is volgens deze jurisprudentie in hoofdzaak een feitelijke vraag naar het in de praktijk daadwerkelijk bestaan van nauwe persoonlijke banden, die in het bijzonder blijken uit interesse in en toewijding aan het kind (vgl. EHRM 1 juni 2004, *Lebbink tegen Nederland*, appl. nr. 45582/99). Het biologisch ouderschap kan voor het aannemen van familielevens een factor van belang zijn, maar is daarvoor niet noodzakelijk. Ook een ouder die geen biologische band heeft met een kind, kan derhalve familielevens hebben met dat kind, dat beschermd wordt door artikel 8 EVRM. Deze bescherming kan al naar gelang de omstandigheden van het geval, waarbij de belangen van het kind prevaleren, gaan vóór de bescherming van de positie van de biologische vader (vgl. EHRM 3 maart 2005, *Kuijper tegen Nederland*, appl. nr. 64848/01).

7. Het recht van het kind op afstammingsinformatie

Een kind heeft het recht om te weten wie zijn biologische ouders zijn. Dit recht op afstammingsinformatie is, nog afgezien van de praktische belemmeringen die aan de verwezenlijking in de weg kunnen staan, geen absoluut recht. Waar het botst met rechten van anderen dient een afweging tussen de verschillende belangen te worden gemaakt (C. Forder, *Erkenning door de vrouwelijke partner van de moeder*, 2 februari 2009, paragraaf 4.2.5). In de adviezen naar aanleiding van de consultatie van het voorontwerp van de Raad voor de rechtspraak, de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak en de Universiteit Utrecht (M. Vonk) is aandacht gevraagd voor het recht van het kind op afstammingsinformatie. De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak adviseert een wettelijke regeling die strekt tot een *verplichte registratie van de identiteit van de biologische vader*.

Uit het recht van het kind op afstammingsinformatie volgt geen verplichting tot registratie van het biologisch ouderschap. De wenselijkheid van een verplichte registratie is in het kader van dit voorstel in overweging genomen. Wordt uitgegaan van een verplichte registratie van het biologische vaderschap, dan rijst de vraag wie om een dergelijke registratie moet kunnen verzoeken en in welke gevallen. Wordt hierbij het belang van het kind bij registratie vooropgesteld, dan zou niet alleen de moeder en/ of de duomoeder om registratie moeten kunnen verzoeken, maar ook de biologische vader.

Een verplichting tot registratie zou bovendien niet alleen moeten gelden in het geval van een lesbische relatie, maar ook als er sprake is van een heteroseksuele relatie. Voor een kind moet de seksuele geaardheid van zijn ouders immers geen verschil maken. Een onderscheid tussen kinderen geboren in een heteroseksuele en kinderen geboren in een lesbische relatie staat voor wat betreft een recht op registratie van de identiteit van de biologische vader op gespannen voet met de artikelen 8 jo. 14 EVRM en artikel 1 Protocol nr. 12 EVRM. Een parallel kan worden getrokken met de rechtspraak van het EHRM over het onderscheid tussen kinderen geboren binnen en buiten huwelijk. Hieruit volgt dat een onderscheid alleen gerechtvaardigd is, wanneer daarvoor 'zeer zwaarwegende redenen' zijn (o.m. EHRM 3 oktober 2000, appl. nr. 28369/95, *Camp en Bourimi tegen Nederland*, rov. 38, EHRM 11 oktober 2001, appl. nr. 31871/96, *Sommerfeld tegen Duitsland*, rov. 54, en appl. nr. 34045/96, *Hoffmann tegen Duitsland*, rov. 56).

Zou van een verplichte registratie worden uitgegaan, dan rijst ook de vraag naar de sanctie op het nalaten daarvan of op het opgeven van onjuiste informatie. Het kind zal in de meeste gevallen opgroeien in het gezin van de twee moeders. Het is niet gebaat bij het niet tot stand komen van het

ouderschap van de duomoeder als sanctie op het niet registreren. Ook een minder vergaande sanctie – bijvoorbeeld een boete – lijkt niet effectief en werkt mogelijkerwijs de registratie van een onjuiste naam in de hand.

Om te voorkomen dat er tussen de juridische ouders en de (vermeende) biologische vader een conflict ontstaat over de persoon van de biologische vader en de registratie daarvan is in dit voorstel afgezien van een verplichte registratie. Het is voor het kind niet alleen van belang om te weten van wie het afstamt, maar ook dat het beschermd, in rust, kan opgroeien. Conflicterende belangen van de volwassenen die zijn betrokken bij het kind, kunnen dit laatstgenoemde belang ernstig schaden. Overspel en buitenechtelijke relaties zijn van alle tijden. Niet ondenkbaar is dat een (vermeende) biologische vader de rust en harmonie in het gezin waarbinnen het kind opgroeit ernstig kan verstoren door zich op een recht op registratie te beroepen.

Dit neemt niet weg dat bevorderd dient te worden dat ouders het kind informeren over de persoon van zijn biologische vader. De regering ziet het als haar taak ouders voor te lichten over het belang van het kind bij afstammingsinformatie en bevordert afspraken van ouders dienaangaande. Van belang hierbij is dat als de juridische ouders een kind zelf niet informeren over zijn biologische ouders, het kind de rechter kan verzoeken de ouders hier alsnog toe te verplichten.

8. Overgangsrecht

In het voorstel is geen overgangsregeling opgenomen. Dit betekent dat de wijzigingswet onmiddellijke werking heeft op het tijdstip van inwerkingtreding. Het ouderschap van de duomoeder ontstaat van rechtswege voor kinderen die zijn geboren na dit tijdstip, mits aan de wettelijke vereisten is voldaan. De erkenning en de gerechtelijke vaststelling van het ouderschap kunnen ook plaatsvinden ten aanzien van kinderen die vóór de inwerkingtreding van de wijzigingswet zijn geboren. Zijn deze kinderen geboren uit een gehuwde moeder, terwijl sprake is van een onbekende zaaddonor, dan kan het ouderschap niet van rechtswege ontstaan, maar staat voor de vrouwelijke echtgenote van de moeder de weg van erkenning open.

9. Administratieve lasten en regeldruk

De wijzigingen die in dit wetsvoorstel zijn opgenomen betekenen voor de moeder en de duomoeder een aanzienlijke tijd- en kostenbesparing. In plaats van een gerechtelijke adoptieprocedure kan worden volstaan met een erkenning van het kind of met het overleggen van een verklaring van de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting.

De kosten van een eenvoudige adoptieprocedure bedragen naar schatting € 1.100 (advocaatkosten en griffierechten). De adoptieprocedure neemt enkele dagen in beslag. Op basis van de Nulmeting administratieve lasten burgers van het Ministerie van Justitie van 31 december 2002 zijn de kosten verbonden aan een erkenning € 2,56. De erkenning vergt iets meer dan twee uren tijd van de burger. Het overleggen van de verklaring van de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting vraagt naar schatting evenveel tijd en kosten van de burger als de erkenning. De burger dient zich hiervoor te wenden tot de Stichting donorgegevens en draagt de kosten van het verzenden van de benodigde informatie aan deze stichting.

De totale kostenbesparing voor alle betrokken burgers is niet exact te berekenen, omdat er geen cijfers bekend zijn over het huidige aantal adopties door duomoeders. Indien wordt uitgegaan van 100 tot 200 adopties door duomoeders per jaar, zal de kostenbesparing van dit voorstel daarmee jaarlijks tussen de €110.000 en de € 220.000 bedragen.

10. Artikelsgewijze toelichting

Artikel I, onder A

Artikel I, onder A, wordt aangepast aan de wijziging van de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap in de gerechtelijke vaststelling van het ouderschap (artikel I, onder L, M, N).

Artikel I, onder B

Artikel I, onder B, wijzigt het naamrecht. Het betreft een technische wijziging. Het huidige naamrecht dat ziet op de situatie waarin een kind in familierechtelijke betrekking komt te staan tot zijn vader door huwelijk, erkenning of gerechtelijke vaststelling, wordt uitgebreid tot die gevallen waarin het duomoederschap ontstaat door huwelijk, erkenning of gerechtelijke vaststelling. Waar in artikel 5 BW wordt gesproken van 'ouder' of 'ouders' zal hieronder worden begrepen de moeder respectievelijk de moeder en de (juridische) vader of moeder en de (juridische) duomoeder.

Artikel I, onder C, D, E, F

In artikel I, onder C, D, E, F zijn technische wijzigingen voorgesteld. Ingevolge het voorstel zal naast de ontkenning van het vaderschap de ontkenning van het moederschap mogelijk zijn. De term 'gerechtelijke vaststelling van het vaderschap' wordt – overeenkomstig de wijziging van titel 11, afdeling 4 – vervangen door 'gerechtelijke vaststelling van het ouderschap'.

Artikel 19e BW ziet op de geboorteaangifte van een kind. De moeder uit wie het kind is geboren is bevoegd tot aangifte van de geboorte van het kind. De juridische vader is hiertoe verplicht. De duomoeder die op het tijdstip van de geboorte van het kind de juridische ouder is, wordt op grond van dit voorstel eveneens verplicht tot geboorteaangifte (artikel I, onderdeel D).

Artikel I, onder G en H

Artikel I, onder G, wijzigt artikel 198 BW. In dit artikel is bepaald wie de juridische moeder is van het kind. Voorgesteld wordt artikel 198 BW uit te breiden met de mogelijkheden dat moeder de vrouw is wier ouderschap ontstaat van rechtswege (eerste lid, onder b), door erkenning (eerste lid, onder c), of door de gerechtelijke vaststelling van het ouderschap (eerste lid, onder d).

Het begrip duomoeder wordt in de wet niet omschreven. Dat is ook niet nodig: zodra de duomoeder het juridisch ouderschap verkrijgt, is zij 'moeder' op gelijke wijze als de vrouw uit wie het kind is geboren.

Het ontstaan van het moederschap van de duomoeder van rechtswege impliceert dat hiervoor geen rechterlijke beslissing of rechtshandeling is vereist. Ten bewijze van het feit dat de zwangerschap van de moeder is ontstaan door kunstmatige donorbevruchting in de zin van artikel 1, onder c, sub 1, van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting, dient bij de aangifte van de geboorte een verklaring van de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting te worden overgelegd aan de ambtenaar van de burgerlijke stand. Uit deze verklaring blijkt tevens dat de identiteit van de zaaddonor onbekend is aan de vrouw bij de kunstmatige donorbevruchting is verricht. Ten behoeve van deze verklaring wordt de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting gewijzigd (artikel V). Wordt de verklaring bij de aangifte van de geboorte overgelegd, dan is de duomoeder met terugwerkende kracht tot aan de geboorte de juridische ouder van het kind.

Als deze verklaring is overgelegd, maar de duomoeder is overleden op het tijdstip van de geboorte van het kind, wordt de duomoeder als gevolg van het voorstel ook de juridische ouder van het kind. De voorwaarde in het voorstel dat in consultatie is gegeven, was dat haar huwelijk met de moeder binnen 306 dagen voor de geboorte van het kind door haar dood is ontbonden. Deze termijn komt overeen met die voor de overleden mannelijke echtgenoot (artikel 199, aanhef en onder b, BW). In overeenstemming met het advies van de Raad voor de rechtspraak, dat is onderschreven door de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, is in het nu voorliggende voorstel niet deze termijn bepalend, maar het tijdstip waarop de kunstmatige bevruchting bij de moeder is verricht. Als dit tijdstip is gelegen vóór de datum van overlijden van de duomoeder, wordt aangenomen dat zij betrokken is geweest bij de beslissing over de kunstmatige donorbevruchting van de moeder. Verondersteld wordt dat de intentie van de beide vrouwen het gezamenlijke ouderschap was. Het tijdstip waarop de kunstmatige bevruchting is verricht is tot op de dag nauwkeurig vast te stellen en doet daardoor zo veel mogelijk recht aan de feitelijke situatie.

De moeder van het kind kan binnen één jaar na de geboorte bij de ambtenaar van de burgerlijke stand verklaren dat haar overleden echtgenote niet de moeder is van het kind. De voorwaarde hiervoor is, dat zij sinds de dag waarop de kunstmatige donorbevruchting is verricht, was gescheiden van tafel en bed of zij en de duomoeder sinds dat tijdstip gescheiden hebben geleefd. In dat geval wordt van deze verklaring een akte opgemaakt. Was de moeder van het kind op het tijdstip van de geboorte hertrouwd, dan is haar huidige echtgenote de ouder van het kind. Omwille van de rechtszekerheid is de aantasting van het moederschap gebonden aan een termijn van één jaar na de geboorte van het kind. Deze termijn komt overeen met de aantasting van het vaderschap van de overleden echtgenoot (artikel 199, onder b, BW) als ook met de ontkenning van het ouderschap zoals voorgesteld in artikel 202a, derde lid, van het voorstel.

Artikel 199, aanhef en onder b, BW is in dit verband eveneens gewijzigd (artikel I, onder H). Het is mogelijk dat een moeder na een huwelijk met een man, dat is ontbonden door het overlijden van de man, hertrouwt met een vrouw. De nieuwe echtgenote van de moeder kan door geboorte van rechtswege moeder worden van het kind, als bij de geboorte een verklaring wordt overgelegd als bedoeld in artikel 198, eerste lid, aanhef en onder b, BW. Is zij hertrouwd met een man dan is niet aannemelijk dat zij de verklaring van de Stichting donorgegevens overlegt bij de aangifte van de geboorte. Dit betekent dat haar mannelijke echtgenoot van rechtswege ouder wordt op grond van artikel 199, aanhef en onder a, BW.

Uit de geboorteakte van het kind zal duidelijk moeten blijken wie de moeder is uit wie het kind is geboren, en wie de andere juridische moeder is. Ontstaat het ouderschap van de duomoeder van rechtswege, dan blijkt dit voor de ambtenaar van de burgerlijke stand uit de verklaring van de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting. Ontstaat het moederschap van de duomoeder door erkenning, dan is het voor de ambtenaar van de burgerlijke stand eveneens duidelijk wie de vrouw is uit wie het kind is geboren.

Zijn de moeders met elkaar gehuwd, is er kunstmatige donorinseminatie verricht als bedoeld in de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting en is de identiteit van de zaaddonor aan de moeder onbekend, maar wordt de verklaring van de Stichting donorgegevens niet overgelegd bij de aangifte van de geboorte van het kind, dan ontstaat het ouderschap van de duomoeder niet van rechtswege. In dat geval kan zij juridisch ouder worden door erkenning of adoptie.

Artikel I, onder I

Het moederschap van de duomoeder dat van rechtswege door huwelijk is ontstaan kan, evenals het vaderschap van een echtgenoot van een moeder (artikel 202, eerste lid, BW), in een gerechtelijke procedure worden ontkend. Wanneer het verzoek tot ontkenning gegrond wordt verklaard, heeft dit tot gevolg dat er een streep door het ouderschap wordt gezet: het wordt geacht nooit te hebben bestaan.

De mogelijkheid van een ontkenning van door huwelijk ontstaan moederschap, is inherent aan het gegeven dat de duomoeder niet de vrouw is uit wie het kind is geboren. De basis van het afstammingsrecht blijft in dit licht gehandhaafd: het juridisch ouderschap kan in overeenstemming worden gebracht met de biologische werkelijkheid.

Voor de ontkenning van het moederschap wordt een andere grond voorgesteld dan die voor de ontkenning van het vaderschap. Ontkenning van het moederschap is mogelijk als de moeder niet de vrouw is uit wie het kind is geboren. Het vaderschap kan daarentegen worden ontkend, als de man niet de biologische vader is van het kind (artikel 200, eerste lid, BW). De vrouw die haar eicel doneert aan de moeder, is aan te merken als de biologische ouder van het kind. Zou deze grond ook voor de ontkenning van het moederschap worden gehanteerd, dan zou de duomoeder eiceldonatie kunnen zien als een manier om een onaantastbaar moederschap te verkrijgen. Voorkomen moet worden dat dit één van de motieven zou kunnen zijn voor eiceldonatie. Eiceldonatie brengt risico's mee voor het kind, de moeder en de duomoeder (Vgl. Modelreglement Embryowet, Kwaliteitsinstituut voor de Gezondheidszorg CBO, 2003).

Het moederschap van de echtgenote van de moeder kan worden ontkend op verzoek van het kind, de moeder en de duomoeder. Het verzoek vergt geen belangenafweging door de rechter. Dit is evenmin het geval bij het verzoek tot ontkenning van het vaderschap. Het uitgangspunt is dat de juridische situatie en de biologische werkelijkheid betreffende afstamming met elkaar in overeenstemming kunnen worden gebracht. Omwille van de rechtszekerheid is het verzoek gebonden aan een termijn. Het kind kan het verzoek tot uiterlijk drie jaren nadat het meerderjarig is geworden indienen (artikel 202a, vierde lid, van het voorstel). De moeders hebben deze mogelijkheid binnen een jaar na zijn geboorte (idem, derde lid).

Het moederschap kan door de moeders niet worden ontkend als de duomoeder voor het huwelijk heeft kennis gedragen van de zwangerschap. Deze regeling sluit aan bij de realiteit, dat zij die willens en wetens trouwt met een zwangere vrouw, haar kind als het hare accepteert. De zwangere vrouw aanvaardt haar echtgenote op haar beurt als moeder van het kind. Het moederschap kan evenmin worden ontkend door de moeders, als de duomoeder heeft ingestemd met de kunstmatige donorbevruchting als bedoeld in artikel 198, eerste lid, aanhef en onder b, van het voorstel. De moeders kiezen samen voor een kind en de hierbij horende verantwoordelijkheid. Zij kunnen zich hieraan, met name gelet op het belang van het kind, niet onttrekken.

Een kind kan binnen de daarvoor gestelde termijn in alle gevallen een verzoek doen tot ontkenning van het moederschap van de duomoeder. Het maakt voor zijn verzoek niet uit of de duomoeder voor het huwelijk wist dat haar toekomstige echtgenote zwanger was of dat de duomoeder heeft ingestemd met de kunstmatige donorbevruchting als bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder b, van het voorstel. De ontkenning kan mogelijk voor het kind van waarde zijn, als de duomoeder in zijn verzorging en opvoeding geen rol heeft gespeeld, bijvoorbeeld in het geval dat zij kort na zijn geboorte is vertrokken. Aan te nemen is, dat van de mogelijkheid tot het verzoek slechts zelden gebruik zal worden gemaakt.

De ontkenning van het duomoederschap na overlijden van de ouders is geregeld in artikel 202b, eerste lid, van het voorstel. Deze regeling komt overeen met die van de ontkenning van het vaderschap na overlijden van de moeder en/ of de vader. In artikel 202b, tweede lid, van het voorstel zijn de artikelen 201, tweede lid, BW betreffende het overlijden van het kind, en artikel 202 BW betreffende de

rechtsgevolgen van de ontkenning van het (duo)moederschap van overeenkomstige toepassing verklaard.

Artikel I, onderdeel J

Artikel 204 BW betreft de nietigheid (de ongeldigheid) van een erkenning. Dit artikel wordt sekseneutraal geformuleerd door 'man' telkens te vervangen door 'persoon'. De nietigheidsgronden voor erkenning worden op deze wijze uitgebreid tot de duomoeder.

Eén van de gronden voor nietigheid is het feit dat een kind al twee ouders heeft (artikel 204, eerste lid, onder f, BW). Als een kind twee ouders heeft – een vader en een moeder, twee moeders, of twee vaders – kan een erkenning door een ander, een derde, niet leiden tot ouderschap. Twee juridische ouders is het uitgangspunt en de bestaande familierechtelijke betrekkingen worden beschermd.

Andere gronden voor nietigheid zijn het ontbreken van de voorafgaande schriftelijke toestemming voor erkenning van de moeder (artikel 204, eerste lid, onder c, BW) en die van het kind (idem, onder d). De toestemming van de moeder is nodig als het kind jonger is dan 16 jaar. De toestemming van het kind is vereist, als het te erkennen kind 12 jaar of ouder is. Het ontbreken van toestemming van de moeder en/ of het kind kan worden ondervangen door een verzoek om vervangende toestemming voor erkenning van de rechter. De rechter onderzoekt in dat geval of de erkenning de belangen van de moeder bij een ongestoorde verhouding met het kind of de belangen van het kind niet zou schaden. Op grond van de wet kan uitsluitend de verwekkerom vervangende toestemming voor erkenning vragen (artikel 204, derde lid, BW).

Op basis van de rechtspraak van de Hoge Raad kan de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat ook nu om vervangende rechterlijke toestemming verzoeken, zij het op beperkte gronden. Als de moeder het kind verzorgt en opvoedt, verleent de rechter vervangende toestemming voor erkenning, als de moeder bij de weigering van haar toestemming geen enkel te respecteren belang heeft (Hoge Raad, 24 januari 2003, NJ 2003, 386, JdB).

Door de voorgestelde uitbreiding van artikel 204, derde lid, BW kan de rechter een ruimere toets hanteren dan de toets 'geen enkel te respecteren belang' (Boek 3, artikel 13 BW), in het geval dat de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind om vervangende toestemming voor erkenning verzoekt. De rechter beoordeelt of de erkenning de belangen van de moeder bij een ongestoorde verhouding met het kind of de belangen van het kind zou schaden. De belangen van de zaaddonor worden hierbij zelfstandig in aanmerking genomen. Deze verruiming wordt gerechtvaardigd door de feitelijke situatie: als de moeder met de zaaddonor afspreekt dat hij de juridische ouder wordt van het kind, moet zij op deze afspraak niet lichtvaardig kunnen terugkomen. De rechter kan bij een verzoek om vervangende toestemming alle belangen van de betrokkenen – kind, moeder, biologische vader, duomoeder – in aanmerking nemen, als ook de overige omstandigheden, waaronder eventuele afspraken tussen de moeder en de biologische vader.

Of de zaaddonor in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat, hangt af van de omstandigheden van het geval. De zaaddonor dient naast zijn biologische vaderschap bijkomende omstandigheden te stellen, waaruit kan worden afgeleid dat tussen hem en het kind een nauwe persoonlijke band bestaat. Het vereiste van deze bijkomende omstandigheden wordt gesteld in het belang van de moeder en het kind, maar dient er niet toe te leiden dat eventuele geschillen die tussen de moeder en de biologische vader zijn ontstaan na de conceptie aan een beoordeling door de rechter worden onttrokken. Verwezen wordt naar de uitspraak van de Hoge Raad van 30 november 2007, NJ 2008, 310, JdB betreffende een recht op omgang van de bekende zaaddonor.

Het vestigen van familierechtelijke betrekkingen via de band van het afstammingsrecht kan ingevolge het voorstel worden gebaseerd op de grond van het (vermoeden van het) biologische ouderschap en op de grond van het sociale ouderschap. Tussen deze gronden bestaat een zekere spanning: Welke grond gaat voor bij concurrerende aanspraken op het ouderschap? Met het introduceren van de mogelijkheid voor erkenning door de duomoeder is niet gezegd dat dit ouderschap per definitie vóór gaat op het biologische ouderschap. De zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind, kan een legitiem belang hebben bij het juridisch ouderschap, evenals de duomoeder die het kind samen met de moeder verzorgt en opvoedt. Vanuit het kind bezien zijn zij beiden – zij het op een andere wijze – van belang.

In het advies van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak is verzocht om een nadere toelichting op de belangenafweging, indien er sprake is van concurrerende belangen van enerzijds de moeder en de duomoeder en anderzijds de biologische vader. Het is mogelijk dat een moeder en duomoeder een kind samen verzorgen en opvoeden, de duomoeder het kind niet heeft erkend en de biologische vader – verwekker of bekende zaaddonor – vervolgens om vervangende toestemming voor erkenning

verzoekt. De vraag die rijst is of dit verzoek door de rechter dient te worden toegewezen. Deze situatie is niet nieuw. Ook naar huidig recht kan het zo zijn dat een kind wordt verzorgd en opgevoed door zijn moeder en haar partner (man of vrouw) die niet de juridische ouder is van het kind, en de biologische vader vervolgens verzoekt om vervangende toestemming voor erkenning.

De Hoge Raad heeft vaste jurisprudentie ontwikkeld betreffende het verzoek om vervangende toestemming door de verwekker. Deze rechtspraak is genuanceerd en neemt het belang van het kind tot uitgangspunt. De moeder en haar partner kunnen het juridisch ouderschap samen uitoefenen. Zij dienen dit dan wel te regelen, door bijvoorbeeld erkenning. Zolang zij dit niet hebben gedaan, heeft de verwekker de mogelijkheid om de rechter te verzoeken om vervangende toestemming voor erkenning. De rechter weegt in dit kader alle betrokken belangen tegen elkaar af, waarbij als uitgangspunt geldt dat zowel het kind als de verwekker er aanspraak op heeft dat hun relatie rechtens wordt erkend als een familierechtelijke betrekking. De rechter wijst het verzoek van de verwekker toe, tenzij dit de belangen van de moeder bij een ongestoorde verhouding met het kind schaadt of een evenwichtige sociaal-psychologische en emotionele ontwikkeling in het gedrang komt (HR 16 februari 2001, NJ 2001, 571, JdB, HR 31 maart 2002, NJ 2002, 470, JdB).

Bij deze rechtspraak zal ingevolge het voorstel kunnen worden aangesloten, indien de *zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind* om vervangende toestemming voor erkenning verzoekt. Spreken de moeder, duomoeder en deze donor af dat de duomoeder de juridische ouder zal zijn van het kind, dan ligt het op de weg van de moeder en de duomoeder dit te formaliseren door erkenning. Erkenning, ook door de duomoeder, kan op grond van artikel 2 BW ook vóór de geboorte plaatsvinden. Alleen als de duomoeder dit nalaat, kan de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind de rechter alsnog om vervangende toestemming verzoeken, opdat hij (de tweede) juridische ouder van het kind wordt. De zaaddonor dient wel aannemelijk te maken dat hij in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind, alvorens hij in zijn verzoek om vervangende toestemming kan worden ontvangen.

De voorgestelde uitbreiding van artikel 204, derde lid, BW, heeft ook gevolgen voor de mogelijkheid tot het verzoek van vernietiging van de erkenning door de niet biologische ouder door *de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind*. Op grond van de rechtspraak van de Hoge Raad kan de *verwekker* verzoeken om de vernietiging van de erkenning door de niet-biologische vader (Hoge Raad 12 november 2004, NJ 2005, 248, JdB). Deze rechtspraak zal naar analogie van toepassing moeten worden geacht op de voornoemde zaaddonor. Vanzelfsprekend maakt het voor de mogelijkheid tot vernietiging van de erkenning niet uit of deze is geschied door een mannelijke partner (niet zijnde de biologische vader van het kind) of door een vrouwelijke partner van de moeder.

Een voorbeeld waarin de vernietiging van een erkenning aan de orde kan zijn, is het geval waarin de moeder, duomoeder en bekende zaaddonor met elkaar hebben afgesproken dat de zaaddonor het kind erkent. Tegen deze afspraken in verleent de moeder kort daarna toestemming aan de duomoeder om het kind te erkennen. Aan de zaaddonor kan geen (vervangende) toestemming tot erkenning worden verleend, omdat het kind reeds twee juridische ouders heeft. De erkenning door de duomoeder zal eerst moeten zijn vernietigd. De bekende zaaddonor kan de rechter verzoeken om de vernietiging, mits hij in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind. Neemt de rechter deze betrekking aan, dan weegt hij vervolgens de belangen van alle betrokkenen (kind, moeder, duomoeder en biologische vader). Het belang van het kind staat hierbij voorop. Beslist de rechter tot vernietiging van de erkenning door de duomoeder, dan ligt het in de rede dat hij het verzoek tot vervangende toestemming voor erkenning van de biologische vader toewijst.

In de adviezen van de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken, de Raad voor de Rechtspraak, de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak en het COC Nederland is aandacht gevraagd voor de vraag of ook de duomoeder het recht moet krijgen om te verzoeken om vervangende toestemming voor erkenning. Deze keuze is – in afwijking van de drie laatstgenoemde adviezen – in het voorstel niet gemaakt. Dit betekent dat het recht op vervangende toestemming is gereserveerd voor de biologische vader: de verwekker of de zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind. Het ouderschap van de duomoeder of de niet-biologische vader van het kind, wordt in de regel gerechtvaardigd door de feitelijke verzorging en opvoeding van de moeder en haar partner. Verleent de moeder haar toestemming niet (langer), dan zal dit veelal betekenen dat deze gezamenlijke verzorging en opvoeding niet zal plaatsvinden of is beëindigd. Het belang van het kind bij de juridische bevestiging van het ouderschap van de (voormalige) sociale ouder is in dit geval niet evident. Dit laat onverlet dat de persoon die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind, de rechter kan verzoeken tot het vaststellen van een omgangsregeling met het kind (artikel 377a BW).

De Raad voor de rechtspraak en de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak beschrijven in hun adviezen het geval dat moeder (A) en moeder (B) 'om en om' een kind baren. Zij achten het onwenselijk dat B haar toestemming voor erkenning kan weigeren aan A, als A eerder wel haar toestemming

heeft verleend aan B voor de erkenning van het kind van A. Zou een dergelijk geval zich voordoen, dan is het niet uit te sluiten dat de rechter tot het oordeel komt dat B misbruik maakt van haar bevoegdheid door aan A geen toestemming voor erkenning te verlenen. De rechter kan aan A dan vervangende toestemming verlenen op grond van artikel 3: 13 BW en artikel 8 EVRM (misbruik van bevoegdheid resp. het recht op bescherming van gezins- en familielevens). Dit voorbeeld rechtvaardigt evenwel niet dat alle niet-biologische ouders een verzoek kunnen doen om vervangende toestemming.

Artikel I, onder K

Het sluitstuk van het afstammingsrecht is dat het juridisch ouderschap in overeenstemming kan worden gebracht met de biologische werkelijkheid. Dit betekent dat de erkenning door de duomoeder kan worden vernietigd. De mogelijkheden van de moeders hiertoe zijn beperkt. De erkenning gebeurt willens en wetens, en hierop kan niet lichtvaardig worden teruggekomen. Het kind kan de rechter tot uiterlijk drie jaren nadat het meerderjarig is geworden verzoeken het ouderschap van de duomoeder ongedaan te maken. Het voorgestelde artikel 205a, eerste lid, BW leidt ertoe dat het moederschap van de duomoeder kan worden vernietigd, op de grond dat zij niet de vrouw is uit wie het kind is geboren (zie toelichting artikel I, onder I). In het voorgestelde artikel 205a, tweede lid, wordt artikel 205, tweede tot en met het vijfde lid, van overeenkomstige toepassing verklaard. Dit leidt ertoe dat de voorwaarden voor het verzoek tot vernietiging en de termijnen daarvoor, gelijk zijn aan die voor het geval dat de juridische vader niet de biologische vader is van het kind. Vanzelfsprekend dient voor de overeenkomstige toepassing van artikel 205 BW onder 'moeder' de vrouw uit wie het kind is geboren te worden begrepen.

Artikel I, onder L, M, N

Door de voorgestelde wijzigingen van titel 11, afdeling 4, wordt het mogelijk het moederschap van de duomoeder gerechtelijk te doen vaststellen. Onder de term 'gerechtelijke vaststelling van het ouderschap' wordt de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap en het moederschap begrepen. Het moederschap van de duomoeder kan gerechtelijk worden vastgesteld als zij – evenals onder het huidige recht het geval is voor de mannelijke levensgezel van de moeder – als levensgezel heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad. De verzoeker – moeder of kind – dient de instemming van de (voormalige) levensgezel van de moeder aannemelijk te maken. De algemene regels van het bewijsrecht zijn op dit bewijs van toepassing (vgl. HR 11 juni 2004, NJ 2005, 116, JdB, waarin dit is bevestigd ten aanzien van de verwekker onderscheidenlijk de mannelijke instemmende levensgezel). Dit betekent dat het bewijs in uitgangspunt kan worden geleverd door alle middelen en de waardering hiervan aan de rechter is (artikel 152 eerste resp. tweede lid van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering). Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan schriftelijke verklaringen van de voormalige partners of aan verklaringen van vrienden. De artikelen 207 en 208 BW worden sekseneutraal gemaakt door 'man' te vervangen door 'persoon' en 'vaderschap' door 'ouderschap'.

Artikel I, onder O, P en Q

De tot het gezag bevoegde (juridische) duomoeder wordt gelijkgesteld met de tot het gezag bevoegde (juridische) vader van een kind. In artikel I, onder O, P en Q worden hiertoe een aantal technische wijzigingen van het gezagsrecht voorgesteld.

Artikel I, onder R en S

De verwekker van een kind dat alleen een moeder heeft, alsmede de man die als levensgezel heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad is op grond van het huidige recht, als ware hij ouder, alimentatieplichtig jegens het minderjarige kind (artikel 394 BW) en het meerderjarige kind dat jonger is dan 21 jaar (artikel 395a BW). In het voorliggende wetsvoorstel wordt de positie van de vrouwelijke instemmende levensgezel gelijk gesteld aan de positie van de mannelijke instemmende levensgezel. Zij kan het kind erkennen en haar ouderschap zal gerechtelijk kunnen worden vastgesteld (Artikel I, onder I respectievelijk L, M en N). Het sluitstuk van deze gelijkstelling is de alimentatieplicht. Ook al is deze vrouwelijke levensgezel niet de juridische ouder van het kind, zij is wel alimentatieplichtig jegens het kind, evenals de mannelijke levensgezel.

Artikel II (Wet conflictenrecht afstamming)

De artikelen in de Wet conflictenrecht afstamming die betrekking hebben op het ouderschap dat van rechtswege ontstaat door huwelijk, of tot stand komt door erkenning of gerechtelijke vaststelling worden sekseneutraal geformuleerd. Dit betekent dat de duomoeder gelijk wordt gesteld met de man

of juridische vader waar het betreft het toepasselijke recht in een geval met een internationaal karakter. Hiertoe worden de begrippen 'man' en 'vaderschap' vervangen door 'persoon' en 'ouderschap' (artikel II, onderdelen A t/m E) en 'de vrouw en de man' door 'de ouders' (artikel II, onderdeel F). Dit heeft tot gevolg dat het voor de vraag naar het toepasselijke recht op een rechtsverhouding tussen de juridische ouders en het kind, niet meer uitmaakt of het het juridische ouderschap van een man dan wel een vrouw betreft.

Ook artikel 4, tweede lid, Wet conflictenrecht afstamming wordt gewijzigd. Dit bepaalt naar huidig recht dat het Nederlandse recht van toepassing is op de vraag of een Nederlandse gehuwde man bevoegd is een kind van een andere vrouw dan zijn echtgenote te erkennen. In het voorstel blijft het toepasselijke recht in deze gevallen het Nederlandse, maar wordt tot uitdrukking gebracht dat dit ook geldt in het geval een vrouwelijke echtgenote een kind van een andere vrouw dan haar echtgenote erkent. Deze wijziging is in overeenstemming met de wijziging van artikel 204, eerste lid, onder e BW (artikel I, onderdeel J, sub 2).

Artikel III (Wet conflictenrecht namen)

In de Wet conflictenrecht namen wordt ingevolge het voorstel gesproken van 'persoon' of 'ouder' in plaats van vader. Voor het recht dat van toepassing is op de naamswijziging van een kind na erkenning of gerechtelijke vaststelling van het ouderschap maakt het niet uit of er familierechtelijke betrekkingen tot stand zijn gekomen met een man/ vader of vrouw/ moeder.

Artikel IV (Vaststellings- en Invoeringswet Boek 10 Burgerlijk Wetboek)

In het voorstel Vaststellings- en Invoeringswet Boek 10 Burgerlijk Wetboek (Kamerstuknummer 32 137, hierna: wetsvoorstel 32 137) wordt een belangrijk deel van het internationaal privaatrecht bijeengebracht in een nieuw boek van het Burgerlijk Wetboek. Ook de Wet conflictenrecht afstamming en de Wet conflictenrecht namen worden in dit voorstel geïncorporeerd in Boek 10. Deze afzonderlijke wetten worden daarom in hun huidige vorm ingetrokken op het tijdstip dat Boek 10 in werking treedt. Artikel IV van dit voorstel tot wijziging van Boek 1 bevat een voorwaardelijke bepaling in het geval wetsvoorstel 32 137 eerder in werking treedt dan dit voorstel. Ook voor wetsvoorstel 32 137 geldt dat de artikelen die het conflictenrecht betreffen in het geval van het ouderschap dat van rechtswege ontstaat door huwelijk of tot stand komt door erkenning of gerechtelijke vaststelling seksneutraal worden geformuleerd. Dit is tevens zo voor het conflictenrecht dat van toepassing is op het naamrecht na erkenning en gerechtelijke vaststelling van het ouderschap. Dit betekent dat de duomoeder in deze gevallen wordt gelijkgesteld met de man of – al naar gelang het toepasselijke artikel – de juridische vader van een kind.

Artikel V (Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting)

In de consultatiefase van het voorstel wees de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting op het feit dat uit een verklaring als bedoeld in het aanvankelijk voorgestelde artikel 198, eerste lid, onder b, van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting niet blijkt of de identiteit van de zaaddonor aan de moeder bekend is of niet. De Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting ziet op de onbekende en bekende donor, met uitzondering van de echtgenoot, geregistreerd partner of andere levensgezel van de moeder. Lesbische paren maken niet zelden gebruik van een bekende donor.

Om te waarborgen dat het ouderschap van de gehuwde duomoeder alleen van rechtswege ontstaat als er sprake is van een onbekende donor, zijn artikel 198, eerste lid, onder b, BW en artikel 2, tweede lid, van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting aangepast. Uit de verklaring als bedoeld in artikel 198, eerste lid, onder b, BW blijkt niet alleen dat kunstmatige bevruchting als bedoeld in artikel 1, onder c, sub 1, heeft plaatsgevonden, maar ook dat de identiteit van de zaaddonor aan de vrouw bij de kunstmatige donorbevruchting heeft plaatsgevonden onbekend is. Op de natuurlijke persoon of rechtspersoon die de kunstmatige donorbevruchting verricht of doet verrichten rust de verplichting dit te registreren en de informatie hierover mede te delen aan de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting (artikel 2, tweede lid, Wdkb).

De Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie,

Advies Raad van State

No. W03.11.0034/II
's-Gravenhage, 15 april 2011

Aan de Koningin

Bij Kabinetsmissive van 15 februari 2011, no.11.000358, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, bij de Afdeling advisering van de Raad van State ter overweging aanhangig gemaakt het voorstel van wet tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het juridisch ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder anders dan door adoptie, met memorie van toelichting.

Het wetsvoorstel regelt dat de echtgenote van de moeder van rechtswege de juridische moeder is van het kind dat tijdens het huwelijk is geboren. Voorwaarde is dat gebruik is gemaakt van een zaaddonor in de zin van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting en dat de identiteit van deze donor onbekend is aan de vrouw die kunstmatig is bevrucht met het zaad. Verder wordt voorgesteld dat een vrouw het kind van een andere vrouw kan erkennen. Meestal zal deze vrouw de partner van de moeder zijn, maar dat hoeft niet. Voorts kan het moederschap van de vrouw die als levensgezellin van de moeder heeft ingestemd met een daad die de verwekking van het kind tot gevolg kan hebben gehad, gerechtelijk worden vastgesteld. Deze levensgezellin is ook alimentatieplichtig jegens het kind. Ten slotte bepaalt het voorstel dat de bekende zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind, het recht krijgt om de rechter te verzoeken om vervangende toestemming tot erkenning, indien de toestemming ontbreekt.

De Afdeling advisering van de Raad van State maakt naar aanleiding van het wetsvoorstel opmerkingen over de voorgestelde wijzigingen in het afstammingsrecht en de verhouding tot de adoptie, alsmede over de noodzaak om de belangen die bij de vestiging van afstammingsrelaties een rol spelen, voor de onderscheiden situaties opnieuw te wegen. Zij is van oordeel dat in verband daarmee het voorstel nader dient te worden overwogen.

1. Stelselwijziging van het afstammingsrecht

De voorgestelde wijzigingen van het afstammingsrecht hebben een ingrijpend karakter, nu het uitgangspunt van het afstammingsrecht, namelijk dat voor de vestiging van familierechtelijke betrekkingen zoveel mogelijk wordt aangesloten bij de biologische afstamming, wordt verlaten. Deze wijzigingen worden evenwel slechts met praktische argumenten onderbouwd. Daarbij blijven de argumenten die de afgelopen jaren door de regering naar voren zijn gebracht om niet te voorzien in een afstammingsrechtelijke gelijkstelling van kinderen geboren binnen een relatie van twee vrouwen met die van kinderen geboren uit een man en een vrouw, in de toelichting onbesproken. Evenmin wordt de verhouding tot de eenvoudige, lichte adoptieprocedure voor de duomoeder voldoende in ogenschouw genomen. Voorts is het voorstel in zijn uitwerking niet uitgekristalliseerd en is er geen nieuw evenwicht gevonden in de afweging van de belangen van het kind en de bij zijn ontstaan betrokken volwassenen in de te onderscheiden situaties. De Afdeling werkt deze conclusies in het onderstaande uit. Op grond daarvan adviseert de Afdeling het voorstel nader te bezien.

a. Stelselwijziging en verhouding tot de adoptieprocedure

Naar huidig recht kan de duomoeder door adoptie juridisch de tweede ouder worden van een kind. Voor duomoeders geldt sinds 1 januari 2009 een sterk vereenvoudigde, lichte adoptieprocedure, indien het kind is geboren met behulp van het zaad van een geregistreerde anonieme donor.² Een voor de geboorte van het kind verzochte adoptie kan daarom vrijwel onmiddellijk na de geboorte van het kind worden uitgesproken. Zij werkt dan terug tot het moment van de geboorte, ook als de adopterende duomoeder intussen zou zijn overleden. Wordt de adoptie binnen zes maanden na de geboorte van het kind verzocht, dan werkt de uitspraak terug tot het moment van het verzoek. Volgens de toelichting zijn aan de totstandkoming van familierechtelijke betrekkingen via het afstammingsrecht verschillende voordelen verbonden. De familierechtelijke betrekkingen komen via het afstammingsrecht sneller tot stand dan via de adoptieprocedure, omdat in het algemeen geen rechterlijke beslissing is vereist. Er zijn dan ook geen of nauwelijks kosten verbonden aan de totstandkoming van deze betrekkingen. Voorts vermeldt de toelichting dat duomoeders de gang naar de

² Voor een duomoeder geldt geen termijn van samenleven met de moeder (artikel 227, tweede lid, Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek) en opvoeding van het eenmaal geboren kind (artikel 228, derde lid, Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek) en voorts wordt de adoptie vermoed in het kennelijk belang van het kind te zijn.

rechter ervaren als zouden haar capaciteiten als ouder door de rechter moeten worden goedgekeurd.³ Het voorstel betekent dat naast het biologisch ouderschap het sociale ouderschap als grond voor het vestigen van familierechtelijke betrekkingen in het afstammingsrecht wordt geïntroduceerd; niet alleen de biologische ouder, maar ook de sociale ouder kan via de band van het afstammingsrecht in familierechtelijke betrekking tot het kind komen te staan, aldus de toelichting.⁴

Het afstammingsrecht is in 1998 geheel herzien. Daarbij is in sterkere mate dan voorheen het geval was, aansluiting gezocht bij de natuurlijke afstamming.⁵ Nadien is het afstammingsrecht opnieuw aan de orde gesteld bij de behandeling van de wetsvoorstellen tot openstelling van het huwelijk en invoering van adoptie door personen van hetzelfde geslacht.⁶ Toen is een motie aanvaard waarin de regering werd verzocht om onderzoek te doen naar de mogelijkheid om de afstammingsrechtelijke gelijkstelling te bevorderen van kinderen die binnen een huwelijk of binnen een relatie van twee vrouwen geboren worden.⁷ De regering kondigde naar aanleiding van deze motie aan dat de regels voor adoptie door twee vrouwelijke ouders versoepeld zouden worden, maar bleef bij haar eerdere standpunt dat er onvoldoende reden was om het afstammingsrecht te wijzigen. De regering noemde drie redenen om niet te voorzien in de mogelijkheid van erkenning of ouderschap van rechtswege in geval van geboorte van een kind binnen een relatie van twee vrouwen:

1. één van de uitgangspunten van het afstammingsrecht is dat juridisch ouderschap het biologisch ouderschap volgt; erkenning of ouderschap van rechtswege door iemand van wie op voorhand gegeven is dat deze niet de biologische ouder is, past niet bij dit uitgangspunt;
2. het risico bestaat dat in het buitenland de juridische band niet wordt erkend, indien die band niet door een rechterlijke uitspraak in het leven is geroepen;
3. er is bij de geboorte van het kind in een homoseksuele relatie per definitie sprake van een derde; in het geval van een huwelijk tussen een man en een vrouw mag ervan worden uitgegaan dat de man in de regel ook de verwekker is.⁸

In zijn advies over de verkorting van de adoptieprocedure heeft de Raad de door de regering naar voren gebrachte argumenten onderschreven: tezamen en in onderling verband was overtuigend gemotiveerd waarom geen erkenning door een vrouw geïntroduceerd wordt, aldus de Raad.⁹

De Afdeling constateert dat in de toelichting niet wordt aangegeven waarom deze overwegingen thans geen opgeld meer zouden doen. Het voorstel wordt vooral gemotiveerd vanuit praktische overwegingen: de duomoeder hoeft niet langer de adoptieprocedure te doorlopen die wordt ervaren als een rechterlijke goedkeuring van de capaciteiten van de duomoeder, en de kosten van die procedure te dragen. Het wetsvoorstel behelst echter een stelselwijziging van het afstammingsrecht.

Daarbij komt dat het achterliggende doel van het voorstel, te weten de gelijkstelling van kinderen geboren in relaties van twee vrouwen met die geboren in heteroseksuele relaties, langs de weg van een eenvoudige, lichte adoptieprocedure is gerealiseerd.¹⁰ Hiermee is binnen het kader van de adoptie voor kinderen met twee vrouwelijke ouders een rechtspositie gecreëerd die volledig gelijk is aan die van kinderen geboren uit een huwelijk van man en vrouw.¹¹ Het wetsvoorstel handhaaft deze eenvoudige, lichte adoptieprocedure vanwege het hiervoor genoemde risico dat de afstammingsrechtelijke betrekkingen in het buitenland niet zullen worden erkend. Daarmee hinkt het wetsvoorstel op twee gedachten. Het is niet onaannemelijk dat een vrouwelijk stel de weg van de adoptieprocedure volgt om risico's van niet-erkenning van de familierechtelijke betrekking in het buitenland te vermijden.

De Afdeling adviseert in de toelichting in te gaan op de principiële aspecten van de voorgestelde wijzigingen van het afstammingsrecht. Voorts adviseert de Afdeling de verhouding tot de adoptieprocedure nader te bezien.

b. Hernieuwde afweging van belangen

De Afdeling is verder van oordeel dat een ingrijpende wijziging van het afstammingsrecht als thans voorgesteld, opnieuw een integrale afweging van de belangen van alle betrokkenen bij de vestiging van afstammingsrelaties vereist. In het afstammingsrecht spelen verschillende soorten belangen van het kind en de volwassenen een rol. Een kind maakt aanspraak op het ontstaan van familierechtelijke betrekkingen met beide ouders. Daarbij is het in het belang van het kind om zijn of haar biologische

³ Toelichting, hoofdstuk 4a. Duomoederschap van rechtswege en hoofdstuk 9. Administratieve lasten en regeldruk.

⁴ Toelichting, hoofdstuk 1, Wijzigingsvoorstellen.

⁵ Kamerstukken II 1995/96, 24 649, nr. 6, p. 2.

⁶ Stb. 1997, 506 en Stb. 2001, 10.

⁷ Motie van het Lid O.P.G. Vos c.s., Kamerstukken II 1999/2000, 26 672 en 26 673, nr. 9.

⁸ Kamerstukken II 2003/04, 26 672 en 26 673, nr. 14 en Kamerstukken II 2004/05, 28 457 en 26 672, nr. 23.

⁹ Kamerstukken II 2005/06, 30 551, nr. 4.

¹⁰ Stb. 2008, 425.

¹¹ Kamerstukken II 2004/05, 28 457 en 26 672, nr. 23 en Kamerstukken II 2005/06, 30 551, nr. 3.

ouders te kennen en door hen verzorgd te worden.¹² Afgeleid hiervan heeft het kind recht op afstammingsinformatie.¹³ Deze belangen en rechten van het kind dienen te worden afgewogen tegen de belangen en rechten van de volwassenen die het kind hebben laten ontstaan en die op hun beurt aanspraak maken op vestiging van afstammingsrelaties.

In het kader van een hernieuwde afweging van alle belangen dienen niet slechts de thans te regelen situaties van het moederschap van rechtswege bij geboorte binnen het huwelijk van twee vrouwen en van erkenning door de duomoeder betrokken te worden, maar dient in breder verband bezien te worden of bijvoorbeeld ook kinderen die geboren worden binnen een geregistreerd partnerschap, van rechtswege de geregistreerde, mannelijke of vrouwelijke, partner van de moeder tot juridische ouder moeten hebben. Er is op voorhand niet zoveel reden om, als het afstammingsrecht mede het sociaal ouderschap tot uitgangspunt zou krijgen, niet ook de familierechtelijke betrekkingen voortvloeiende uit een geregistreerd partnerschap, in het afstammingsrecht te regelen. Het gaat daarbij niet alleen om geregistreerde vrouwelijke paren, maar ook om geregistreerde heteroseksuele paren. Wat vrouwelijke paren betreft heeft de regering in een brief van 12 augustus 2008 aangekondigd het ouderschap van rechtswege ook voor geregistreerde lesbische paren te introduceren, maar ziet de regering daar thans kennelijk van af.¹⁴

De Afdeling wijst er bij wijze van tweede voorbeeld op dat volgens het voorstel een vrouw het adoptiefkind van de adoptiemoeder kan erkennen, maar dat een man niet het adoptiefkind van een adoptievader kan erkennen. Deze ongelijke behandeling wordt niet gerechtvaardigd door het in het voorstel gekozen uitgangspunt dat het voorstel geen regelingen bevat voor de situatie dat een kind binnen een relatie van twee mannen wordt verzorgd en opgevoed, omdat binnen die relatie geen kind geboren kan worden. Daarom gaat het in het geschetste voorbeeld evenwel niet, aangezien het kind is geadopteerd.

Beide voorbeelden maken duidelijk dat de uitgangspunten van het wetsvoorstel nog niet zijn uitgekristalliseerd. In die zin deelt de Afdeling de opvattingen in de adviezen die over het wetsvoorstel zijn uitgebracht en die inhouden dat de belangen van de verschillende actoren nog onvoldoende zijn uitgekristalliseerd en gewogen. Een nadere uitwerking van de zienswijze van de wetgever werd noodzakelijk geacht.¹⁵ De Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming achtte het zelfs te vroeg om met wetgeving te komen en vond dat eerst breder onderzoek gedaan zou moeten worden naar de thematiek, waarbij ook andersoortige relaties waarbinnen kinderen opgroeien, moeten worden meegenomen.¹⁶

De Afdeling adviseert de wijzigingen van het afstammingsrecht met inachtneming van het voorgaande nader te bezien.

2. Ontkenning van het door huwelijk ontstane moederschap

De ontkenning van het door huwelijk ontstane moederschap is mogelijk op de grond dat de moeder niet de vrouw is uit wie het kind is geboren. Dit betekent dat het moederschap van de duomoeder ook ontkend kan worden als zij genetisch de moeder is van het kind doordat bij de bevruchting gebruik is gemaakt van een eicel van haar die na bevruchting met het zaad van een anonieme donor vervolgens geïmplant is bij haar echtgenote. Zou het niet gaan om een duomoeder, maar om een vader, dan kan het vaderschap niet worden ontkend als de man de biologische vader is. De toelichting maakt niet duidelijk waarom in dit geval dat er wel biologisch ouderschap is, toch het huwelijkse moederschap kan worden ontkend. De Afdeling adviseert niet af te wijken van de biologische afstamming en het wetsvoorstel aan te passen.

3. Vervangende toestemming

Op grond van het voorgestelde artikel 204, derde lid, van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek krijgt de zaaddonor die in nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat hetzelfde recht als de verwekker om de rechter te verzoeken voor de erkenning van het kind vervangende toestemming te verlenen. Blijkens de toelichting heeft de Hoge Raad vaste jurisprudentie ontwikkeld over het verzoek om vervangende toestemming door de verwekker. Als uitgangspunt geldt dat zowel het kind als de verwekker er aanspraak op hebben dat hun relatie rechtens wordt erkend als een familierechtelijke betrekking. De rechter wijst het verzoek van de verwekker toe, tenzij dit het belang van de moeder bij een ongestoorde verhouding met het kind schaadt of wanneer er een reëel risico is dat het kind zou

¹² Artikel 7 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het kind.

¹³ Artikel 7 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind.

¹⁴ Kamerstukken II 2007/08 30 551, nr. 22.

¹⁵ Advies van de Raad voor de rechtspraak, kenmerknummer UIT 1222 ONTW/DK, 2 maart 2010, en Advies van de Adviescommissie Familie- en Jeugdrecht van de Nederlandse Orde van Advocaten, juni 2010.

¹⁶ Advies van de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, kenmerknummer CR35/1068225/2010/MG/TvV, 19 maart 2010.

---

worden belemmerd in een evenwichtige sociaalpsychologische en emotionele ontwikkeling, zo blijkt uit de toelichting.¹⁷

De Afdeling stelt vast dat deze bewoordingen, die voortvloeien uit vaste jurisprudentie, niet overeenkomen met de tekst van artikel 204, derde lid. Nu de rechter bij de beoordeling van het verzoek om vervangende toestemming deze uitgangspunten hanteert, ligt het in de rede deze vaste jurisprudentie in artikel 204, derde lid, neer te leggen.

De Afdeling adviseert het wetsvoorstel in die zin aan te passen.

4. Voor een redactionele kanttekening verwijst de Afdeling naar de bij het advies behorende bijlage.

De Afdeling advisering van de Raad van State geeft U in overweging het voorstel van wet niet te zenden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal dan nadat met het vorenstaande rekening zal zijn gehouden.

*De Vice-President van de Raad van State,
H.D. Tjeenk Willink.*

---

¹⁷ Artikelsgewijze toelichting, Artikel I, onderdeel J.

Bijlage bij het advies van de Afdeling advisering van de Raad van State betreffende no. W03.11.0034/II met een redactionele kanttekening die de Afdeling in overweging geeft

- In artikel 204, derde lid, de term zaaddonor vermijden, nu boek 1 BW deze term niet kent. In plaats daarvan spreken van de biologische vader, die niet de verwekker is.

Nader Rapport

28 september 2011

Nr. 5709850/11/6

Directie Wetgeving/sector privaatrecht

Aan de Koningin

Nader rapport wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het juridisch ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder anders dan door adoptie

Blijkens de mededeling van de Directeur van Uw kabinet van 15 februari 2011, nr.11.0003587, machtigde Uwe Majesteit de Raad van State zijn advies inzake het bovenvermelde voorstel van wet rechtstreeks aan mij te doen toekomen. Dit advies, gedateerd 15 april 2011, nr. W03.11.0034/II, bied ik U hierbij aan.

1. Stelselwijziging van het afstammingsrecht

De Afdeling constateert dat het wetsvoorstel een ingrijpend karakter heeft en geeft aan dat het uitgangspunt van de huidige wet dat voor de vestiging van familierechtelijke betrekkingen zoveel mogelijk wordt aangesloten bij de biologische afstamming, wordt verlaten. De Afdeling vindt deze in haar ogen fundamentele wijziging onvoldoende onderbouwd.

Het wetsvoorstel moet worden geplaatst in het licht van een ook door de Afdeling genoemde reeks van wettelijke maatregelen die in de afgelopen vijftien jaar tot doel hadden het familierecht, in het bijzonder het afstammingsrecht, vergaand te moderniseren. Daartoe behoren bijvoorbeeld ook het opheffen van het onderscheid tussen 'wettige' en 'onwettige' kinderen, de openstelling huwelijk en adoptie door paren van gelijk geslacht en regels over erkenning en gerechtelijke vaststelling van het vaderschap. Die reeks vormt (mede) een geleidelijke verbetering van de positie van lesbische paren: van éénouderadoptie (1998) via openstelling huwelijk met het van rechtswege verkrijgen van gezamenlijk gezag indien er geen vader is (2001), naar vereenvoudigde adoptie door gehuwde lesbische paren (2008). Tijdens de parlementaire behandelingen van de verschillende voorstellen is de verhouding tussen het biologisch ouderschap en het sociaal ouderschap steeds aan de orde geweest. In 2005 is een andere afweging gemaakt wat betreft de afstammingsrechtelijke gelijkstelling van biologisch en sociaal ouderschap en is in plaats van aanpassing van het afstammingsrecht de versoepelde adoptie geïntroduceerd.

Het voorstel lesbisch ouderschap maakt rechtstreekse afstamming zonder een biologische (bloed)-band wel mogelijk. Dat dit voorstel de noodzaak van een biologische band afzwakt en in dat opzicht verder gaat dan eerdere voorstellen, is juist. Anders dan de afdeling zie ik dit als een logische vervolgstap en niet als een fundamentele wijziging. Veruit de meeste kinderen worden geboren in heteroseksuele relaties. Het wetsvoorstel wijzigt de wijze waarop familierechtelijke betrekkingen ontstaan voor deze kinderen niet.

Dat het wetsvoorstel bepaalde aannames hanteert, is niet geheel zonder precedent. De wet regelt dat in een heteroseksuele relatie de man wordt vermoed de verwekker te zijn, terwijl dat biologisch niet altijd zo is. De wet bepaalt voorts dat vader is degene die heeft ingestemd met een daad die verwekking ten gevolge heeft gehad (= vaak KID) en niet de donor.

a. Stelselwijziging en verhouding tot de adoptieprocedure

Het wetsvoorstel voorziet in een wijziging van het afstammingsrecht. De wijziging is erin gelegen dat de duomoeder door huwelijk met de moeder van het kind van rechtswege de juridische ouder wordt van het kind, indien het kind is geboren met behulp van het zaad van een onbekende donor in de zin van de Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting. Zijn de moeder en de duomoeder niet gehuwd en/of is er sprake van een bekende donor dan kan de duomoeder juridisch ouder worden door erkenning. Dit betekent dat het uitgangspunt dat het juridisch ouderschap zoveel mogelijk het biologisch ouderschap volgt, wordt losgelaten in die gevallen dat er sprake is van duomoederschap. De duomoeder is immers doorgaans niet de biologische ouder van het kind. Slechts indien de duomoeder het genetische materiaal heeft geleverd (eiceldonatie) is dit anders. De presumptie van verwekkerschap wordt als grondslag voor het ontstaan van ouderschap aangevuld: het wetsvoorstel introduceert het sociale ouderschap als grond voor het juridisch ouderschap ten behoeve van de duomoeder.

Naar huidig recht kan de duomoeder alleen door adoptie juridisch de tweede ouder worden van een kind. Voor duomoeders geldt zoals de Afdeling aangeeft sinds 1 januari 2009 een sterk vereenvou-

digde adoptieprocedure, indien het kind is geboren met behulp van het zaad van een geregistreerde anonieme donor.

De regering heeft de uiteenlopende belangen van het kind dat binnen een lesbische relatie wordt geboren, de zaaddonor die al dan niet in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat, de verwekker en de duomoeder gewogen. Op deze belangenafweging zal worden ingegaan onder b van deze paragraaf.

De conclusie is dat in die gevallen dat het vooraf duidelijk is dat de biologische vader geen rol wil spelen in de verzorging en opvoeding van het kind (de onbekende zaaddonor) het belang van het kind het beste gediend is indien zijn feitelijke verzorgers en opvoeders ook zijn juridische ouders zijn. Het geeft duidelijkheid aan het kind wie zijn ouders zijn en brengt mee dat het kind vaker twee juridische ouders zal hebben. Er behoeft immers geen aparte procedure te worden doorlopen, hoe eenvoudig ook. Dit heeft als voordeel dat als een ouder overlijdt, het kind recht op zijn kindeel uit de erfenis heeft terwijl hij dat niet heeft ten aanzien van degene die het gezag over hem uitoefent maar niet zijn juridische ouder is tenzij dit testamentair is geregeld (art. 4:27 BW). Daarnaast wordt het family life tussen de duomoeder en kind zoveel als mogelijk geëerbiedigd.

De Afdeling meent dat het wetsvoorstel op twee gedachten hinkt, omdat de lichte, eenvoudige adoptieprocedure wordt gehandhaafd vanwege het risico dat de afstammingsrechtelijke betrekkingen in het buitenland niet zullen worden erkend. De Afdeling geeft hierbij aan dat het niet onaannemelijk is dat een vrouwelijk stel de weg van de adoptieprocedure volgt om risico's van niet-erkenning van de familierechtelijke betrekking in het buitenland te vermijden.

De situatie die naar de mening van de regering de meest wenselijke situatie is, kan zoals de Afdeling aangeeft ook langs de weg van de vereenvoudigde adoptieprocedure worden gerealiseerd. Deze weg wordt door duomoeders niettemin ervaren als een omweg die bovendien geld kost. Ik beoog voor het kind de meest wenselijke situatie te faciliteren en stel daarom voor de wet te wijzigen. Het huidige uitgangspunt van het afstammingsrecht, inhoudende dat het juridisch ouderschap in alle gevallen het biologisch ouderschap volgt, wordt hierdoor gewijzigd. Dat is het gevolg van de keuze om het lesbisch ouderschap wettelijk te regelen.

De reden om de eenvoudige adoptieprocedure te handhaven naast de nieuwe regeling is inderdaad het risico van niet-erkenning in het buitenland, omdat in menig ander land het ontstaan van ouderschap van de vrouwelijke partner van de moeder (nog) niet mogelijk is. Naar de mening van de regering moet de mogelijkheid van adoptie gehandhaafd blijven om de vrouwen een keuze te bieden. Het risico van niet-erkenning is met name aan de orde als het gezin naar het buitenland verhuist, waar het ouderschap van de duomoeder niet wordt erkend. Deze mogelijkheid kan ook van belang zijn indien het kind samen met de duomoeder tijdelijk (bijvoorbeeld in verband met vakantie) in het buitenland is, naar het ziekenhuis moet en de duomoeder geen beslissingsbevoegdheid blijkt te hebben. Het is moeilijk in te schatten hoeveel lesbische paren zullen kiezen voor de weg van de adoptie. Ik verwacht echter dat dit in aantal beperkt zal blijven en het met name paren zal betreffen die (het voornemen hebben) zich in het buitenland vestigen. Aangezien het in het belang van het kind is om twee ouders te hebben en het kind in sommige landen zonder de (vereenvoudigde) adoptieprocedure in juridische zin slechts één ouder zou hebben, moeten vrouwen een keuze kunnen maken. Om deze reden acht ik het van belang om de (eenvoudige) adoptieprocedure voor de duomoeder te handhaven.

Problemen van internationaal privaatrechtelijke aard zijn niet uit te sluiten. Of er problemen zijn en welke problemen dat betreft, zal per land verschillen. Dit is evenzo bij de erkenning van het ouderschap van de duomoeder dat door adoptie is ontstaan. Problemen van internationaal privaatrechtelijke aard maken de feitelijke situatie niet anders: een kind wordt opgevoed door twee moeders. Om terug te grijpen naar het voornoemde voorbeeld: een kind dat in het buitenland tijdens een vakantie een ongeval krijgt, heeft twee moeders. Zouden er problemen ontstaan, omdat het moederschap van de duomoeder niet wordt erkend, dan brengt dit geen verandering in deze feitelijke situatie.

Het advies van de Afdeling om in de toelichting in te gaan op de stelselwijziging van het afstammingsrecht is opgevolgd. In § 2 van de memorie van toelichting is hierop ingegaan. Ook is de verhouding tot de adoptieprocedure nader besproken. In § 5 van de memorie van toelichting is nader aandacht besteed aan de betekenis van internationaal privaatrechtelijke problemen voor het voorstel.

b. Hernieuwde afweging van belangen

De Afdeling is van oordeel dat een wijziging van het afstammingsrecht een integrale afweging van de belangen van alle betrokkenen bij de vestiging van afstammingsrelaties vereist.

Zoals de Afdeling aangeeft, spelen in het afstammingsrecht verschillende belangen van het kind en de

betrokken volwassenen een rol. Naar het oordeel van de regering dient het belang van het kind centraal te staan en dient voldoende rekening te worden gehouden met de andere betrokken belangen. Uitgangspunt is dat het kind gebaat is bij een stabiele opvoedingssituatie en bij juridische bescherming van de feitelijke (reële) gezinssituatie. Twee ouders kunnen het kind meer houvast geven dan één ouder. Het juridisch ouderschap is belangrijk voor een kind, omdat er meer rechten en plichten uit voortvloeien dan uit gezag. Bovendien is juridisch ouderschap van belang voor de identiteit van betrokkenen. Zij krijgen op die manier het gevoel voor altijd bij elkaar te horen, zoals de Commissie lesbisch ouderschap en interlandelijke adoptie dit in de conclusie van haar rapport *'Lesbisch ouderschap'* uitdrukt.

Opdat de rechten van alle betrokkenen in het wetsvoorstel zo evenwichtig mogelijk worden beschermd, is advies gevraagd over de verhouding tussen de relevante rechten voor het afstammingsrecht zoals geformuleerd in het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) en het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK). De adviesvraag is toegespitst op de positie van de biologische vader met family life en het recht van het kind op informatie over zijn afstamming. De adviesaanvraag heeft geresulteerd in het rapport *'Erkenning door de vrouwelijke partner van de moeder. In welke mate heeft de biologische vader het recht het kind te erkennen, hoe werkt prenatale erkenning in deze context en welk recht heeft het kind van duo-moeders op afstammingsinformatie in het licht van het EVRM en IVRK?'* opgesteld door Professor Caroline Forder (2 februari 2009). Het rapport geeft relevante informatie over de verschillende rechten en belangen die spelen en aandachtspunten bij het opstellen van het wetsvoorstel. Deze aandachtspunten zijn bij het opstellen van het wetsvoorstel in ogenschouw genomen.

Bij het afstammingsrecht zijn de volgende rechten van belang:

- a. Het recht van een kind op het ontstaan van familierechtelijke betrekkingen met twee ouders.
- b. Het recht op het vestigen van afstammingsrelaties door volwassenen die het kind hebben laten ontstaan (biologische vader: zaaddonor al dan niet met een nauwe persoonlijke betrekking met kind of verwekker).
- c. Het recht van een kind op afstammingsinformatie.
- d. Het recht op bescherming tegen willekeurige inmenging door de overheid in het familie- en gezinsleven.

Deze rechten zijn niet absoluut. Waar deze rechten botsen met elkaar dient een afweging tussen de verschillende belangen te worden gemaakt.

Tussen de moeder en haar kind bestaat door de geboorte een afstammingsband. De moeder van het kind is de vrouw die het kind heeft gebaard, ook als het genetische materiaal waaruit het kind is ontstaan, niet van haar afkomstig is. Er zijn weliswaar technische mogelijkheden tot eiceldonatie, maar het gaat te ver om voor alle gevallen het vaste uitgangspunt ten aanzien van het moederschap te vervangen door een vermoeden van moederschap dat zonedig door de vrouw die het kind heeft gebaard of het kind en eventueel door de vader kan worden ontkracht. Het gegeven dat de vrouw op deze wijze een kind wilde krijgen, de zwangerschap en de geboorte vormen voor deze opvatting voldoende grondslag.

De biologische vader en de duomoeder staan door de enkele geboorte van een kind niet in familierechtelijke betrekking tot het kind. Onder de huidige wetgeving zijn er wel diverse mogelijkheden om de afstammingsband te vestigen en zo nodig een verzoek hiertoe aan de rechter voor te leggen.

De regering heeft de uiteenlopende belangen van het kind dat binnen een lesbische relatie wordt geboren, de zaaddonor die al dan niet in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat, de verwekker en de duomoeder opnieuw gewogen. Evenals in het huidige afstammingsrecht is voor de wijze waarop de familierechtelijke betrekkingen tussen de duomoeder en het kind tot stand komen bepalend of de moeder en de duomoeder zijn gehuwd. Daarnaast is van belang of de biologische vader bekend is aan de moeder.

Zijn de moeders gehuwd en is duidelijk is dat de biologische vader geen rol wil spelen in de verzorging en opvoeding van het kind (er is sprake van een onbekende zaaddonor), dan is het belang van het kind naar de mening van de regering het beste gediend indien zijn feitelijke verzorgers en opvoeders ook zijn juridische ouders zijn. Het geeft duidelijkheid aan het kind wie zijn ouders zijn en brengt met zich mee dat het kind vaker twee juridische ouders zal hebben. Het bestaande family life tussen de duomoeder en kind wordt zoveel als mogelijk geëerbiedigd. Het belang van het kind om twee ouders te hebben weegt zwaarder dan het belang van een onbekende donor zonder family life om alsnog juridisch ouder van het kind te worden.

In die gevallen dat de identiteit van de zaaddonor bekend is aan de moeder, wordt de duomoeder niet van rechtswege de juridische ouder van het kind, ook niet als zij is gehuwd met de moeder van het kind. In dit geval moet de duomoeder het kind erkennen om de juridische ouder van het kind te worden. De erkenning biedt ten opzichte van het ouderschap van rechtswege het voordeel van de

keuzemogelijkheid. De moeder, duomoeder en biologische vader kunnen afspraken maken over de persoon van de juridische ouder. Een afweging die niet mogelijk is indien het gaat om een onbekende zaaddonor. In dat geval is de keuze vooraf gemaakt. Bij een bekende zaaddonor besluit de moeder in beginsel wie de juridische ouder wordt van het kind: de bekende zaaddonor of de duomoeder.

Om de rechten van de bekende zaaddonor die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind te respecteren, geeft dit wetsvoorstel hem de mogelijkheid aan de rechter vervangende toestemming voor erkenning te verzoeken. Het feit dat hij èn de biologische vader is van het kind, èn met het kind een ouder-kind relatie heeft, rechtvaardigt dat hij de rechter kan verzoeken om een juridische bevestiging van deze biologische en sociale werkelijkheid. De positie van deze zaaddonor wordt op deze manier in evenwicht gebracht met die van de moeder.

De Afdeling merkt op dat er op voorhand niet zoveel reden is om, als het afstammingsrecht mede het sociaal ouderschap tot uitgangspunt zou krijgen, niet ook de familierechtelijke betrekkingen voortvloeiende uit een geregistreerd partnerschap, in het afstammingsrecht te regelen. Het gaat daarbij niet alleen om geregistreerde vrouwelijke paren, maar ook om geregistreerde heteroseksuele paren.

De regering onderschrijft dit punt van de Afdeling. Op korte termijn zal een voorontwerp van Wet tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering mede in verband met de evaluatie van de Wet openstelling huwelijk en de Wet geregistreerd partnerschap in consultatie gaan. Dit wetsvoorstel regelt de afstamming binnen een geregistreerd partnerschap van man en vrouw. Een man behoeft een kind niet langer te erkennen om juridische vader van zijn kind te worden indien hij een geregistreerd partnerschap met de moeder is aangegaan. Het geregistreerd partnerschap wordt op dit punt gelijkgesteld met het huwelijk. Daarnaast zal in aansluiting op dit wetsvoorstel een aanpassingswet worden voorbereid, waarin mede het ouderschap van de vrouwelijke geregistreerde partner van de moeder anders dan door adoptie wordt geregeld. Voor de duidelijkheid is dit met zoveel woorden in de memorie van toelichting opgenomen.

2. Ontkenning van het door huwelijk ontstane moederschap

Het advies van de Afdeling is gevolgd. Indien de duomoeder genetisch de moeder is van het kind doordat bij de bevruchting gebruik is gemaakt van een eikel van haar die na bevruchting met het zaad van een anonieme donor vervolgens geïmplant is bij haar echtgenote kan haar moederschap niet ontkend worden.

3. Vervangende toestemming

Conform het advies van de Afdeling is de tekst van artikel 204, derde lid, aangepast aan de bewoordingen van de vaste jurisprudentie.

4. Redactionele kanttekening

De redactionele kanttekening is verwerkt.

Ik moge U verzoeken het hierbij gevoegde gewijzigde voorstel van wet en de gewijzigde memorie van toelichting aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zenden.

*De Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie,
F. Teeven.*